Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Республиканын ниитилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 193 (15413) ◆ 1994 чылдың ноябрь 24, четверг ◆ Ат салган шагы 22.20. Садар өртээ 200 рубль.

Чагыдылга-95

«ШЫН» СОЛУНГА ЧАГЫДЫЛГА ЧЕРЧЕРДЕ ЧОРУП ТУРАР. ОЛ ЭҢ ЧИИК ЧАГЫДЫЛГА ӨРТЕКТИГ.

ЧАРТЫК ЧЫЛДА 16.800 РУБЛЬ.
ҮШ АЙДА 8.400 РУБЛЬ.
БИР АЙДА 2.800 РУБЛЬ.
ЧАГЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ ДАЛАЖЫҢАР.

«ШЫН»—ЧОННУҢ ҮНҮ

Келир чылын 70 харлаар

ЧЫЛДЫҢ ЧАГЫДАР СОЛУНУМ

Мен бо солунну 1931 чылдың январь айда тыва бижиктиг чаа-ла өөренип турган болгаш, үжүглеп номчуп турдум. Бир чартыы моол дылда, өске чартыы латин үжүктерлиг тыва дылда парлаттынган, чүгле 2 арынныг, чаңгыс саазында чүве.

1930 чылдың 10 ай эгезинде Ээрбек-Аксы Даштыг-Хопаш деп черге бичиң казапак бажың туткаш, аная эр, херээжен аныяктарны чаа тыва бижикке өөредип эгелээн. Ону чайын Кызылга чаа тыва бижик өөредириниң башкылар белеткелин өөренип эрткен Бопууш Оюн деп кижи башкылап турган.

Чаа үндүрген үжүглел номчуп бөлүк сургуулдар өөренип кирипкен. Бир номну ийи кижи ажыглаар. Ол номну өөренип, номчуп, бижип турар апарганда, «Шын» солунну ол сургуулдар номчуп, өөредилге ному кылдыр ажыглап эгелээннер.

Тибет, моол бижик билир кижилер боттары-ла ээлчежип, номчуп өөренип турган үжүглелди доозуп алган турда, чүү боор ийик, арбан, бөлүк кезээн эвээш-биче ээлчежип номчуур «Шынны» номчуп, бижип-даа өөренип берген бис. Меңээ улуг дузаны тибет, моол бижиктер билир, копчуг шевер, чазаныр, чуруур, Таңдының Эртинге-Булак хүрээзинин дериг-хереклелдерин кылбышаан, шажын эртемин өөренип алган (ооң адазы база хелин чораан) Дүспек Оюн даайым көргүскен. Ооң меңээ парлап бижип берген 29 үжүктерин, кошкан сөстерин бир ай иштинде өөренип апкан мен. Чүге дээрге мүрүпүда тибет, моол бижиктер өөренип турган кижи дораан өөрени бээр сен дээш, даайым болу башкылап өөреткени ол. Мени акым Таңгытпай-биле 1927 чылдың күзүнүнде честем болур шажын эртемниг Бүрүлбаа Янчат тибет номнун чүгле үжүктерин өөреткен турда, үстүкү черлер хоруп кааш, моол бижикти өөренип болур дээргe, ол-ла честевис 1928 чылдың күзүнүнде моол бижиктин үжүктеринден эгелеп кожуп бижиириңге чедир өөреткен кижи. Дараазында чылдың күзүнүнде улаштыр өөренир дээривиске, суму даргалары моол бижик өөренмес. келир чылын тыва бижик үпер, ону өөренир апаар дээн.

Үстүнде бижээним түр сургуулдар ийи ай хире өөренгеш, арбан, бөлүктерге тыва бижикке чонну өөредир дээш тарап чорупканнар.

1931 чылдан бээр «Шынның» үндүрүлгези-даа, чагыдылгазы-даа, номчукчуларыдаа көвүдей берген деп билир мен. Чаңгыс сөс-биле чугаалааргa, «Шын» солун тыва чонга, В. И. Лениннин сөглээни ышкаш, суртаалчы-агитасчы, организакчы болбушаан, чаа тыва бижикти өөрениринге база күштүг чепсек болу берген. Харын-даа ол үеде «Шын» солунну өөредилге ному-биле дөмейдир деп чугаалажып турган болгай. Чүге дээрге чаа үжүк-бижикке өөренип турар улус парлап каан солуннун улуг «караларын» өттүндүр дужүрүп бижип турган болгай.

Мен тибет, моол бижиктерни шала-була өөренгеш, тыва бижикти эки номчуп, бижип өөренип алганымның ачызында 1936 чылда 2 дугаар арбанывыс даргазы Бавуужап Оюн-биле «Шынче» бир-ле дугаар чагаа бижидивис.

Оон бээр-ле бижикчи-араткорр, апарган мен. Адачурт дайынының мүрнунда, ооң соонда-даа чылдарда «Шынга» эвээш-даа бол. чагаа-материалдарны бижип чордум, ам-даа ийи-чаңгыстап бижиптер-дир мен. 1947 чылда «Шын» солуннуң агитация-пропаганда киллизиниң эргелекчизи турган Баирниң сүмелээни-биле «Шынның» корреспондентизинге ажылдап кирдим. Ынчаарда редактор Таваа-Самбуу мени хүлээп алган, ыпчалза-даа чүгле чартык чыл хире ажылдааным арай хомуданчыг болган. Чурттаар бажың чогундан редакторнун төнпшээрели-биле үүнүп алгаш, Кызыл районнун белеткел черинге ажылдап кирдим. Аная ажылдап кирзимзе-даа, «Шынга» чагаа бижиирип үргүлчүлеп чордум.

Чүгле «Шынны» эвес, өскедаа солуннарны чагыдып-даа, садып-даа, үргүлчү номчуттунуп чоруур, карманымдан солун ыравас, солун номчувас болза сагыжым аарыыр элдеп чаңныг кижи мен. Ооң-биле холбаштыр улусту солун чагыдарынга база сүмелээр, чамдык чер четпес үе-чергемге акшазын алгаш, чагыттыры берип-даа чордум. Ам-даа ындыг-дыр мен. Чижээ, бо чурттан турарым Кызылдың хоочуннар бажың-интернадының чурттакчыларынга чыл бүрүде солун чагыдарынга дузалажыр-дыр мен. 1990, 91, 92 чылдарда чурттакчыларнын чамдык акша-пенсия талазы-биле чегей улуска ачы-буян чедирер чернин фондузунун акшазы-биле чагыттыры берип турдум. Бо 1994 чылда ол фондуда акша чок болганы-биле бир солунну ийи кожа кижилер чартыктажып чагыдып алырының аргаларын хереглединис. Мен кожаларымбиле 2 солунну ийи кижи-биле чартыктажып чагыдын алдывыс. Ол сүмем-биле өрээлдериң улузу үш хире кижи база ынчаар чартыктажып чагытканнар.

Неделяда беш катап үнер «Шын» солунувусту 1995 чылда кижи бүрүзү эвес-даа, болза, оода өг-бүле бүрүзү 3 айлап-даа чагыдып алырынче солун номчуурунга ынак күзелдиглери кыйгырдым.

Василий УЙНУКАЙ.
Күш-ажылдың хоочуну.

ТУСКАЙ ЧУГААНЫ КЫЛГАН

Барыын-Хемчик кожуунда Федералдыг почта салбырының ажылдакчыларының ноябрь 17-де берген солуннар чагыдылгазының талазы-биле медээзин алгаш көөрге, кожуунда чагыдылга шоолуг хөнүвейн турар. Ниитизи-биле кожуунда «Шын» солунну 391 кезекти, «Тываның аныяктарын» — 172-ни, «Эне сөзүн» — 320-ни, кожуннар аразының «Хемчиктиң сылдызы» солунун 359-ту, «Тыва Республиканы» 53-түү, «Сылдысчыгашты» 135 кезекти чагыткан болуп турар.

Чагыдылга Ак-Довурак хоорайда, Аксы-Барлыкта, Дөң-Терезинде, Барлыкта хөлчок оожум чоруп турар.

Кожуунда федералдыг почта салбырының ажылдакчылары солун, сеткүүл чагыдылгазын чон ортузунга организастаар талазы-биле хемчеглерни ап турар. Бо талазы-биле суурларда почта ажылдакчылары почтачылар-биле тускай чугааны кылган. «Хемчиктиң сылдызы» солуннуң редактору В. У. Хомушку хөй чагыдылга кылган почта салбырының ажылдакчыларынга 100 муң рубльди шаңнал кылдыр тыпсырын почта харылзаазының ажылдакчыларынга аазаан. Ынчангаш харылзаа ажылдакчылары солуннар чагыдар талазы-биле бүгү-ле хемчеглерни ап, өг-бүле бүрүзү чагыдылгалыг турзун дээш кызын ажылдап турар.

Хоюг-оол МОНГУШ.

П-1

АБОНЕМЕНТ на газету ШЫН (индекс издания)
Количество комплектов
на 199 год по месяцам:
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
Куда (почтовый индекс) (адрес)
Кому (фамилия, инициалы)

доставочная карточка
ПВ место литер
на газету (индекс издания)
ШЫН
Стоимость по каталогу ____ руб. ____ коп.
за доставку ____ руб. ____ коп.
Количество комплектов
на 199 год по месяцам:
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
Куда (почтовый индекс) (адрес)
Кому (фамилия, инициалы)

ЧУГААЛАШКАН АЙТЫРЫГЛАРНЫ—АМЫДЫРАЛЧЕ

Чазак хуралы

Тыва Республиканың Чазааның бурунгу хүн болуп эрткен ээлчеглиг хуралынга тос чүүл айтырыгны чугаалажыры-биле киирген. Чазак хуралын Президент Ш. Д. Ооржак башкарып эрттирген.

Күрүне албанының ажылдакчыларының ноябрь 4-5 хүннеринде болуп эрткен семинар хуралынга ооң киржикчилериниң киргени санал-онаалдарын, дилеглерин боттандырар талазы-биле хемчеглерни бадылаар дугайында айтырыгга хамаарышкан доктаал төлевилелин чугаалажып коөру-биле хуралдың ажылы эгелээн. Ол семинарның киржикчилериниң киргилээн саналдарының ажыктының, амыдыралчызын демдеглевишаан, ол талазы-биле доктаал Чазак хуралынга хүлээп алдынган.

Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажылдакчыларының өнчү-хөреңги болгаш чер үлүүнге эргелериниң дугайында херечилелдериң хевирин бадылаары хуралдың хүн айтырыында база киргеп. Көдээ ажыл-агыйда реформалар чоруп, ажыл-агыйларның хевири өскерлип турар, ажылчыннар совхозтан үүнүп, арат ажылдыг боор шилчип турар апарган бо үеде амыдырал мындыг айтырыгны тургузуп келгени ол. Ындыг херечилелди тургузар доктаалды Чазак хүлээп алган.

Чазак доктаал хүлээп алган база бир чугула айтырыг — республика типографиязынга дериг-хереклелдер садып алырынга акша-хөреңгини үндүрүп бээри. Ол талазы-биле доктаалды хүлээп алганы — чаа типографияның тудуунун ажыглалга киирерин манап турар республиканың хоочун бо бүдүрүлгезинге ооң бүдүрүлге ажыл-чорудулгазынга дериг-хереклелдер садып алырынга деткимче боор турар. Республика типографиязының бүдүрүлге коллективи болгаш солуннар редакциялары, пом үндүрер чер, типография тудуунун ажыглалга киирер үези кажан ирги дээн айтырыглыг манаашкын-биле богүнде ажылдап, чурттап турар. Ынчангаш бүдүрүлгениң бүдүрүлге ажыл-чорудуунга, материал-техниктиг баазавын быжыглаарынга ол деткимче болуру чугаажок.

Ооң-биле кады республиканың Кадык камгалал яамызынга чуртталга шөлү, эмнер садын алырын деткип, ол талазы-биле доктаалды Чазак хүлээп алган.

Чазак хуралынга чугаалашкан айтырыгларның бирээзи — «Тыва хлеб продукт» акционер ниитилелдиң үш сорттуг далганны дээрбелеп эгелээри-биле 1, 2 сорттуң далганындан быжырган хлебтиң садар өртээн тургузары. Бо айтырыгга хамаарыштыр доктаал хүлээп алырын бо хуралдан соңгаарлаткаш, чугула социал бо айтырыгны ам-даа хандыр ооренин көргеп, доктаал төлевилелин чедир ажылдаарын Президент сүмелээн.

Хлеб айтырыының чугула болганындан санал-онал солчулгазы болган. «Хүлээп алыр бе?» — деп айтырыгны салгаш, аная харыы бээр бетинде, Ш.Д. Ооржак хүлээп алыры-биле киирип келген доктаал төлевилелинге хамаарыштыр ону улам үндезинниг, тодаргай болдурар сорулга-биле айтырыглар салган. Саналонал солчуп, сайгарылга болган соонда, доктаал төлевилелин чедир ажылдан кылыр болган.

Доктаал хүлээп алдынгыже чедир чүү билип алзывысса өкил? Номчукчу байдалды копчуг эки медереп-билип турар деп бодаар мен, хлеб өртээ Тывага чоок бо-ла девискээрлерге деңнээрге, бисте улуг эвес, ону улгаттырбазының хемчеглерин Чазак ап келген, ону рынок үезинде кызыгаарлап, тудары ындыг-ла белен эвес айтырыг, ынчангаш өртек дөмей-ле үениң аайы-биле өзер деп чүвени билип турар бис. Өске бараанларга өртектер хүн бүрү канчаар өзүп турар ийик?!

Хлеб бүдүрүлгелеринде саңхөө байдалы база парын, хлебтиң амгы өртээ-биле амыдыраары оларга нарыыдап келген. Мындыг хемчеглерни алыры ынчангаш чайлаш чок апарган. Чүге дизе электри күжү, кывар-чаар материалдар, одаар чүүлдерге өртектер чарыгдалдарны дыка улгаттырган, тараа өртээ база улгаткан. Дотация хемчээли кызырлып кел чыдар. Шак мындыг байдалдан карылгалыг ажылдан турар бүдүрүлгелер бүдүрүлге чорудуунга эргежок чугула дрожжи, дус, чигир садын алырынга акша-хөреңгиби-биле бергедеп турарын хуралга тайылбырлаан.

Ынчан келирге хлеб өртээ ону быжырган далганының сортунун аайы-биле дөмей-ле өзер. Өртээ чеже хире апаары Чазак доктаалы хүлээп аңдынарга билдине бээр, парлалгага ол бижиттипе бээр. Ам дээрезинде ол талазы-биле доктаал төлевилелин кончуг тодаргай кылдыр чедир ажылдаары-биле дедир эгиткен болгаш ону хүлээп алырын чылдырган.

Өртектернин өзүп турарының байдалдарын чоп билип турар. Өртек ындыг-дыр че харын, рыноктун байдалы-биле өзүп турар, ынчаарга хлеб быжырын турар бүдүрүлгелер чонга дээш бүдүрүп турары хлеб кылыгларының шынарын экижидер ужурлуг. Садын алыкчыларның кол бир негелдези ындыг.

Чазак хуралынга чугаалажыры-биле киирген айтырыгларның чамдыктарын чедир ажылдан көөрү-биле эгидип, доктаалдар хүлээп алдынмайн барган.

Ооң соонда Ш. Д. Ооржак Чазак хуралын түүневишаан, республика амыдыралында богүнгү чамдык мындыг айтырыгларга доктааган. Президент эрткен пятницада хурал чыгаш, Иштики херектер яамызының, Кызылдың иштики херектер эргелелиниң, хоойлу-дүрүм, контрразведка албанының ажылдакчыларыбиле кем-херек үүлгедиишкиниңерге хамаарыштыр чугаа кылганын номчукчуларыска дыңнаткан болгай бис. Ол талазы-биле кандыг хемчеглер алдынын эгелээнинге хамаарыштыр ажыл-херекчи чугааны Президент вторникте база катап кылган. Корум-чурум хажыдыышкынарыга, кем-херек үүлгедиглеринге удур оперативтиг хемчеглерни Иштики херектер яамызы ап чорудуп турар. Ол дугайын чугаалан тура, Президент ылаңгыя Кызыл хоорайга, Ак-Довуракка, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик кожууннарга, Шагаан-Арыгга ол талазы-биле ажылды улам күштелдиргеш, кошкаш кылбазының чугулазын чугаалашканын тайылбырлаан. Өжегерээн өлүрүкчү үүлгедиг кылган херектер-биле хоойлу-дүрүм ажылдакчыларындан тургустунган бөлүктер ажылдан турар.

Чадаананың хөмүр-даш разрезинин чоогунда оруктун ашталгазын ында орук участогунун талазындан чорутпайн турганындан, багай оруккa үш-даа удаа автоавария болган, ооң түңнелинде өлүм-чидим-даа болган. Ол талазы-биле КАИ ажылдакчылары ажылдан турар, ынчангаш буруулуг кижилер харыысалга хүлээр ужурлуг дээрзин Президент айыткан. Ээлчежип, машина-тракторну ажыглап турган, орук ашталгазын доктаамал чорудары чугула.

Тываның ырак черлеринде араттардан, хуу малдыг кижилерден эът садын алырын дарый организастаар айтырыгны Президент бо удаада база онзалап, аная доктааган. Ол талазы-биле акша-хөреңгини күүседикилерге үлеп, чедирген, ам үүгле ажылдаары арткан. Эът, мал дужаарынга чоп белен, манап турар дээрзин ол чугаалаан, бо ажылдың чорудуунга шыңгыы контроль турарын онзалаан.

Чыдыг талазы-биле, Кызыл-Мажалыкта, Ак-Довуракта, Шагаан-Арыг хоорайда кезек чуртталга бажыңнарында чылыг киирер ажыл барык адактаган, байдал эки. Чедир кылыр үүлдер шиитпирлеттипе бээр. Ынчангаш коммунал ажыл-агыйының ажылдакчыларынга, тудугжуларга ол ажылы дээш чурттакчыларның өөрүп четтириишкинин Президент оларның мурнундан илереткен.

Вера КУУЛАР.

МАРШРУДУ: КЫЗЫЛ—МОСКВА—ГЕРМАНИЯ

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак дүүн Москваже ужудуп чорупкан.

Ажыл-херек албанының аайы-биле аңаа чеде бергеш, Шериг-оол Дизижикович Чазакка кирер. Бистиң республикадан чоруткаш, ында ажылдан турар даргаларга дузалашкаш, улаштыр Германияже база-ла ажылхерек албанының аайы-биле чоруптар. Сорулга—ында делегей чергелиг инвестиция банкызынга чедер. Мооң мурнунда ол банк-биле баш удур дугуржуушкуннарны кылып турганы-биле акша чээр. Чээлиге алган акша-хөреңгини бистиң республикада эмнелге комплекизинин, аэропорт бажыңының тудуларынга, спутниктиг харылзаа апараттары садарынга, телефон-телеграф тудуунга болгаш чуртталга бажыңнарының тудуун дүргедиринге хереглээр.

ЧОРААШ КЕЛГЕН

Тыва Республиканың оралакчы президентизи А. А. Мельников, ТР-ниң Күрүне секретары — ТР-ниң Президент болгаш Чазак Администраци я з ының удуртукчузу В. С. Очур-оол олар дүүн Мөңгүн-Тайга кожуунга четкеш келгеннер.

Олар Сагды — Мугур-Аксы оруунун байдалын болгаш ооп-даа өске оруктарны көрген. Удуртукчулар малчын коданнарга, кожуун төвүнүң ургулар албан черлеринге, чамдык организацияларга, школага, бүдүрүлге, садыг черлеринге болгаш ооп-даа өске черлерге барып, ында ниити байдал-биле таныжып, чоп-биле чугаалашкан.

Бистиң корр.

5 ДЕПУТАТКА ШЫНЗЫЛГАЛАРНЫ ТЫВЫСКАН

Дүүн республиканың Төп соңгулда комиссиязының хуралы болуп эрткен. Аңаа комиссияның 18 кежигүнүнден 13 кижи киришкен.

Хуралдың хүн айтырыы билдингир бо чылдың ноябрь 20-де Тываның чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарындан 4 кижи хуусаадан эрте үнүп чорутканы-биле холбаштыр Сарыг-Септиң № 12, Кызыл кожуунун №13, Тес-Хемниң № 21, Улуг-Хемниң № 24 соңгулда округтарынга болуп эрткен соңгулдаларының түңнелдерин бадылаары.

Ол талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының даргазы Ш. Д. Куулар дыңнадыгны кылган. Ниитизи-биле ол дөрт округка соңгукчуларның идепкейи чавыс эвес болгай, даңзыда кирген соңгукчуларның 62,2 хуузу соңгулдаларга киришкен. Ең-не идепкейлиг округ — Улуг-Хем болган, аңаа 85,6 хуу соңгукчу киришкен, а дөрт дугаар черде Кызыл кожуунун Каа-Хем округу болган, аңаа 39,7 хуу соңгукчу келген.

Соңгулда дугайында чаа хоойлужудулга езугаар соңгукчуларның 25 хуузу келир болза-ла, ол округка соңгулда эрткен деп санаар дээрзин номчукчуларга сарыындырып каалы.

Түңнелдер билдине берген болгай: тиилекчилериң аттары бо — Любовь Варламова (Сарыг-Сеп), Кара-Кат Ооржак (Каа-Хем), Галина Хоз-оол (Тес-Хем), Мерген Анай-оол (Улуг-Хем).

Төп соңгулда комиссиязының даргазы Ш. Д. Куулар соңгулда болуп турган кожуннарның тус чер чагыргаларынга, округ комиссияларынга кызымак, шулдургу ажылдааны дээш өөрүп четтиргенин илереткен. Соңгулдага белеткел үезинде болгаш ооп эрткенинин соонда-даа чаңгыс-даа хомудад кирбээн. Соңгулланың акшаландырыышкынын РФ-тиң Төп соңгулда комиссиязы кылган, акша-төөрик ооп өй-шаанда чедип келген. Херек кырында чедир соңгулдаларга акшаландырыышкынны республика бюджединден чорудар ужурлуг турганын маңаа чугаалап каары артык эвес.

Л. Л. Варламовага, К. О. Ооржакка, Г. Б. Хоз-оолга, М. К. Анай-оолга ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизинин) депутаттары болганының шынзылгаларын тывыскан

Ниити партийжи даңзы езугаар хосталы берген депутат олутка даңзының дараазында турар кижи кордакчы болур ужурлуг. Бо удаада коммунистер партиязының Тыва рескомунун шиитпирин езугаар партийжи даңзыдан депутат кылдыр Байыр-оол Нурзаттың кандидаттуразын коммунистер деткээн. Ынчангаш Б. С. Нурзатка база депутат болганының шынзылгазын тудускан.

Тыва парламентиниң чаа немешкен кежигүннеринге Ш. Л. Куулар, ДХ-ниң күрүне тургузуунун талазы-биле комитет даргазы Б. Д. Монгуш, РФ-тиң Төп соңгулда комиссиязының кежигүнү, ТР-ниң Президентизинин чөвүлекчизи А. С. Ооржак байыр чедирген болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулга ажылынга чедиишкиннерни оларга күзээн.

Бистиң корр.

Тараа шаңында

КЫРЫЫР ЧАЙ ЧОК

Орук дужунда сүүр-сүүр, кырлаң даглар кыланайныш кестүп турлар. Хайыраканның он сүүреш даглары кожа-кады тургулаар, сүүр берттерлиг кижилер-ле. Болар, шынап-ла, амыдыралды башкарып турар ажыл-ишчилер кара олчаан. Олар чоолбураңнап агып баткан Улуг-Хемниң терең суунче узун буттарын киир теп алганзыг. Ол сыннарга чедиксээрим кончуг. Чарашсынгаш, ону сонуургааш аап. Ооң чанында суурнуң ишчилеринге-даа ужуражыксаан мен.

Ында тараа шаңынга баарымга, Хайыракан даглары чоокшулап келген. Мырынай чоогувуста кырлая берген турлар. Ажааган тараадан бүткен, бүүрелчиннер дег, тейлер ол шаңда чүве-дир. Дужүттү арыглаан турлар. Түлүш Кечил-оол аттыг совхозтуң тараажылары. Ажааган дужүттүң тараазы сүстүме. Бо чылын тараа ажылагыйның шөлдеринге шору дужүткүр үнген.

Шаңның тараазын сайгарарынга дузалап келген чолаачылар-даа бар-ла. Оларның аразында бир трактор чоруп тур. Башкарган акыйны таныыр болдум. Шыырап Сатович Бүрүнейпи кым-даа таныыр, билир. Ооң чугаакыры аайлыг эвес. Бо күзүн алдап харлаар. Ону кырган дээрге кайын боор. Ам-даа алдан четпээн, аныяк хире.

— Кырлаң дагларлыг Хайыракан шөлдеринге дөртеп ажыг чылда чер чардырып, тарааны өстүржүп, ажаап ап келген мен. Ам-даа тараажы болбушаан мен. Белик-даа, чавыс-даа дужүттериниң ээлериниң бирээзи-дир деп чугаалаза ажырбас-ла боор. Суггаттыг черлерге элээн ажылдаан бис, Хайыракан шыпаазынче буга казып, бетоннап, ажыглалга киирген бис. Ол ажылывыс элээн-не депшилгелиг болган. Бетин чижек. Бо чайгы дужут ооп хөй болду. Чаашкынар-даа барла, суггат-даа элбек болган. Бо шаңда тараанның хөй кезиин оон алган бис. Кедээр шөлдеривис биске эргим болгаш үнелиг. Кылаң кызыл кызыл-тасты оон алган бис — деп, Шыырап Сатович чугаазын суглук чокка саарылдырды.

Тараажы Шыырап Бүрүнейн тракторун адаккыр-чиик башкарып чорупту. Тракторда быжыглаан ускууп тейленчек тарааже шымнып кирди. Бедик машинанын кузовунче аар чүүгүн саарыпты.

Үш-дөрт удаа ынчаар ураргa, кузов тараа-биле долган. Арыглаан кызыл-тасты алгаш чоруптарга, база бир машина келир-дир. Техниканы башкарарының эптиин. Ускууну бичии-даа тараа төкпес. Кырганның дузалакчылары, ооң уруг-дарыы, дуңмалары, Ираида Таваакай, Меңгилек Намчыл, Какпаяк Хаңды арткан дужүттү бөлүп, кыдыгларын ширбип чоруп олур. Шаңда кара чаңгыс трактор аар ажылды шыкпарылдырып чоруп-ла орар.

Ам Шыырап Бүрүнейн башкарган техниказын ара тургускаш, Хайыраканның бизеңнеринче шиглей көрдү. Дагларның кыланайныш турар чаражын деп бодаан боор. «Билип кээримге-ле мынчаар турар Хайыракан ийин бо. Мээң-биле кады кыраан даглар-ла болгай. Ам-даа чалыы хевээр көрем. Бо дагларны кайгап турып алырымга, ажыл ара соксай бээр. Мен чок болзумза, канчаар ирги болар» — деп чугааланган, механизатор техниказын башкарып чорупту. Кылыр ажыл хөй, кырыыр чай чок деп чүве ол-дур аа.

Ол аразында Хайыракан суму чагыргазының даргазы Монгул-оол Кыргысович Биче-оол бо-ла келди. Суму чери чазын ажыл-агыйдан чер алгаш, чиңге-тарааны, ооп өске-даа культураларны тарааш, ону ажаап алгаш, кырганнарга, пенсионерлерге халаска үлеп турарын чугаалай-дыр. Ол механизатор Бүрүнейни көрүп кааш:

— «Болар-даа ажылдаарла акый болдур ийин. Ооң кылган ажылы хөй. Ажыл, амыдыралче углан башкарын каан улузу база көвей, суурда хундүткелдиг кижилеривистиң бирээзи-ле болгай, удавас пенсиялаар силер, але, азы канчаар силер. Улаштыр ажылдаар мен дээр кижи-ле болгай бо» — деп, тараажыга хамаарыштыр үнелелди берди.

База бир самосвалче тарааны чүдүрүп доскаш, Бүрүнейн Шыырап акый дыштанып олурун алган. Демги-ле кырлагар Хайыраканның дагларынче углан көрду. Чай кадында төрээн черинин онзагай каазын көрбүшаан, албодупун, ажы-төлүнүн дугайын, суурунун хөгжүлдезинидаа хөөрей-дир он.

Охемчик ОНДАР.

«ЧАРАШ АМЫДЫРАЛДЫҢ ҮНДЕЗИННЕРИ КАЙДАЛ?»

Мындыг темалыг өөредилге-кижизидилге талазы-биле курс-семинарны республиканың башкылар билиги бедидер институту болгаш кадык амыдырал болгаш элээрлер төвүлели чоокта чаа эрттирген.

Семинарга республиканың СПИД-ке удур эртем-шинчилел төвүнүң улуг эмчизи А. М. Ламажаа кыс уругларга хамаарыштыр ажыктыг беседаны, а Тыва Республиканың Президентизиниң төвүлекчизи Л. С. Эрдынеева «Кадыкшылганың комплекстиг программазының» дугайында, хоочун эмчи Л. А. Охотникова шээр зарыгларга хамаарыштыр чижектерге көргүзүп тургаш ажыктыг, өөредиглиг чугааны кылган.

Иенин, чаштарның, өг-бүленин кадык чоруу инитилелден кончуг хамааржыр болганда, маңаа ада-иенин, школа албан чеңлериниң ажылынче улуг өнгейни улгаттырары чугула дээрзин кадык амыдырал болгаш элээр чорук инитилелиниң даргазы Н. Б. Тыртык-Кара бодунуң илеткелинге демдеглээш, организация бүрүзүн бир демниг ажылдаарын кыйырган. Шынап-ла, мындыг демниг ажылды чорутпас болзувусса, аныяк-өскеннин арагалаар, кем-херек үүлгедир чоруу чыл келген тудум өзүп орары бүдүн нацияны дүвүредип турарын семинарга келген башкылар, эмчилер, тускай эртемнигле ажыт-чажыт чок демдеглеп турган.

Нина СЕРЕНОТ.
Республиканың элээрлер инитилелинде социал педагог.

ЧАҢГЫС АЙТЫРЫГЛЫГ ИЙИ СЕМИНАР

Россия Федерациязының Националдар болгаш регионалдыг политика херектериниң талазы-биле яамызы ийи семинар-чөвүлел хуралды Москвага эрттирген.

Бирээзинге Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне структуларының эргелелдериниң төлээлекчилери киришкен. Ол «Регионалдыг политиканың социал-экономиктиг болгаш эрге-хоойлу талалары» деп темага эрткен. Ийи дугаарычга национал болгаш регионалдыг политиканың айтырыгларын харылап турар күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажылдакчылары олурушкан. Бо олуруглардың автору бистин республиканы төлээлеп семинарларга киришкен.

Россия Федерациязының националдар болгаш регионалдыг политика херектериниң талазы-биле сайыды Н. Д. Егоров бирги семинар-чөвүлел хуралды ажыткан. Хөй янаы айтырыгларны маңаа чугаалажын көрген. Мындыг темаларга илеткелдер болганын айтырга-ла четчир: «Девискээрлерге социал-экономиктиг чорудулгаларның кол угланыышкынарын күрүнеден башкарары», «Регионалдыг политиканың саң-хөө талалары, «Регионалдыг политиканың эрге-хоойлу талалары». Семинар-чөвүлел хуралдың төп чүзүнде «төгерик стол» болган, аңаа «Регионалдыг политика» деп темага сайгарылга чугаа болган.

Мен бодап көөрүмге, Россияның бо семинар эрттирген яамызының удуртулгазы, чүге-ле чүве ийик, регионалдыг политиканы федералдыг болгаш националлар аразында харылзааларынга когарал чедиреринче углардыр чорудуп турар-дыр. Национал фактор чокта регионалдыг политика ажыктыг эвес деп чүве хейге биллингир. Бо дугайында аңаа чугаалаарымга, Россия Федерациязының составында республикаларның төлээлекчилери мени деткээн. Ийинде, РФ-тиң Националдар болгаш регионалдыг политика херектериниң талазы-биле яамызының национал политика дугайында чаңгыс аай кол угланыышкыны чок болуп турарын кайгаан бис. Опу ам-даа ажылдап кылып турар.

Бо яамы адын удавас Россия Федерациязының Федерация херектериниң талазы-биле яамызы кылдыр эде адаар деп турарын ооң удуртулгазы дыннадырга, аңаа Россия Федерациязының составында республикаларның төлээлекчилери таарышмаан. Федералдыг төп биле Россия Федерациязының субъектилериниң аразында ийи талалыг керээлерни чарарының чорудулгазын Россияның Националдар болгаш регионалдыг политика херектериниң талазы-биле яамызы кара өжегээр саалаган турарының дугайында бо яамының сайыдының бирги оралакчызы А. М. Поздняковтун медеглели-биле чөпшээрешпээн бис. Россияның субъектилери биле Россия Федерациязының конституцияларының аразында чөрүлдээлер талазы-биле чугаа чоруп турда, бистиң республика дугайында айтырыг каш удаа көдүрүлген. Тываны Кыдыкы Соңгу чүк районнарынга деңнештиргенин үндезин чок дээр бодалдар база тургулаан.

Ийи дугаар семинар-чөвүлел хурал националдар айтырыгларының болгаш регионалдыг политика талазы-биле биргизинден ылгалдыг болган. Россия Федерациязының Президентизиниң чанында Күрүне албаның россия академиязының ректору академик А. М. Емельянов ону ажыкташ, Академияның төөгүзүн, россияның күрүнезин быжыглаарынга ооң ролүн чугаалап берген.

РФ-тиң Президентизиниң Администрациязының удуртукчузу С. А. Филатов «Россия Федерациязында күрүне албаны» деп темага илеткел кылган. Россияда күрүне албаның системазының түгүн медеглели-биле чөпшээрешпээн бис. Россияның субъектилери биле Россия Федерациязының конституцияларының аразында чөрүлдээлер талазы-биле чугаа чоруп турда, бистиң республика дугайында айтырыг каш удаа көдүрүлген. Тываны Кыдыкы Соңгу чүк районнарынга деңнештиргенин үндезин чок дээр бодалдар база тургулаан.

Ийи дугаар семинар-чөвүлел хурал националдар айтырыгларының болгаш регионалдыг политика талазы-биле биргизинден ылгалдыг болган. Россия Федерациязының Президентизиниң чанында Күрүне албаның россия академиязының ректору академик А. М. Емельянов ону ажыкташ, Академияның төөгүзүн, россияның күрүнезин быжыглаарынга ооң ролүн чугаалап берген.

РФ-тиң Президентизиниң Администрациязының удуртукчузу С. А. Филатов «Россия Федерациязында күрүне албаны» деп темага илеткел кылган. Россияда күрүне албаның системазының түгүле чаа тургустунуп турарын ол демдеглээн.

РФ-тиң Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Р. Г. Абдулатипов «Федералдыг политика болгаш Россияда националдар аразында харылзаа» деп темага илеткелди кылган. Бо айтырыг талазы-биле Федерация Чөвүлелиниң туружун ол илереткен, ону дыңнакчылар Россияның национал политиказының кол угланыышкыны кылдыр хүлээп алган. Россияда националдар аразында харылзаалар талазы-биле Күрүне Думазының туружун Күрүне Думазының комитет даргазы Б. Б. Жамсуев «Националдар харылзааларының талазы-биле хоойлу чогаадылгазының ажылы» деп илеткелинге илереткен. РФ-тиң националдар болгаш регионалдыг политика херектериниң талазы-биле сайыды Н. Д. Егоров күрүненің националдар болгаш регионалдыг политиказының чамдык айтырыгларының дугайында дыннадыгны, ооң-биле кады Россияның дыка хөй билдингир эртемденнери илеткелдерни кылган. Националдар аразында харылзаалар дугайында «төгерик столдарны» эрттирген.

Россия Федерациязының составында республикаларның төлээлекчилери аргадуржулгазын солушкан. Москваның Чазааңга баргаш, практиктиг кичээлдерни эрттирген. Россияның найысылалында хөй национал улустарның төлээлекчилери ажылдап, чурттап турар, ындыг болганындан ооң удуртулгазы национал айтырыглар талазы-биле ажылды идепкейлиг чорудуп турар.

Түңнелинде Россия Федерациязының Националдар болгаш регионалдыг политика херектериниң талазы-биле яамызының департаментилериниге хууда план талазы-биле үжуражылгалар, беседалар болуп эрткен.

Владимир БАГАЙ-ООЛ.

Тыва Республиканың Президентизиниң национал болгаш иштики политиктиг айтырыглар талазы-биле чөвүлекчизи.

ЫРЛА-ЛА, ЧҮРЭЭМ

Чадаанада Чөөн-Хемчик кожуунуун Уран чүүл төвүнүң чанында тургустунган ыры-хөгжүмнүг «Челээш» бөлүк бо хүннерде он чыл болган оюнга белеткенип турар. Ук бөлүк 1984 чылда Чадааананың Культура бажыңынга ажылдап эгелээн. Оон баштайгы тургузукчулары Анатолий Сат, Роднон Түлүш, Хүреш Күүлар, Вадим Иргит олар болуп турар.

Бөлүк баштайгы чылында аныяктарның дыштанылга кежээлеринге ойнап тургаш, боттарының уран талантызын улам мергежилдиг, 1985-86 чылдардан эгелээш кожуунун сүүрларынче концерттиг үнүүшкүннерни кылып эгелээн. Ол үеде оларның репертуарынга тыва улустуң, тыва композиторларның ырлары коллап турган. Бөлүктүң артистериниң аразынга бот-тывынгыр композиторлар база тыптып келгилээн. Оларга Каадыр Күжүгет, Роднон Түлүш хамааржыр. К. Күжүгеттиң Ч. Сарыг-ооллуң сөзүнге бижээни «Ырлаал, чүрээм» деп ырызын көрүкчүлер улуг сонуургал-биле дыннап, үзүктелбес адыш часкаашкынары-биле хүлээп алган.

Бо эрткен үелерде ыры-хөгжүмнүг «Челээш» бөлүк бистиң Тывавыстың бүгү-ле булуңнарынче концерттиг ажылдаашкынны кылып, ат-алдары алгып, үзенчиг аалчы болу берген. Республиканың найысылалы Кызыл хоорайга болуп турар байырлалларга доктаамал бараан болуп, чоннуң хүндүткелин чаалап ап, шаңнал макталга-даа четкен.

1990 чылдың июль 20-21 хүннеринде болуп эрткен Бүгүроссияның көдээ аныяктарының «Шапкын агымның хаяазы» көрүлдеге «Челээш» бөлүк үшкү черни алган. Аңаа лауреат атты чедип ап, Тываның ыры-хөгжүмүг бөлүктеринин адын сыкпааны дыка өөрүнүүр.

Ыры-хөгжүмнүг бөлүктерниң чанчыл болган көрүлдези «Хову-Аксы-93»-ке ийиги черни ап, оон лауреады база болган. Амгы үеде бөлүкте уран талантылыг аныяктар Анатолий Ооржак, Каадыр Күжүгет, Айдурай Сат, Ян Коңгар, Вадим Иргиттин удуртулгазы-биле чаа репертуарны ажылдап кылгаш, ноябрьда улуг шоу-концерттиг чоңга бараалгадыр деп турар. База ол-ла үеде «Челээш» бөлүк бодунун он чыл болган оюн демдеглеп эрттирер дээш чалалгаларны тарадып, деткикчилерни дилеп тып эгелээн.

Маадыр-оол БОРБААНДЫ.
Уран чүүл төвүнүң директору.

Социал камгалал

КИЧЭЭНГЕЙНИ — ЧАШТАРЖЕ

Барыын-Хемчик — Тываның бир улуг кожууннарының бирээзи. Ак-Довурак хоорай кижи саны-биле Кызылдың соонда ийиги черде турар. Мындыг улуг девискээрлиг, хөй чурттакчы чоннуг кожуунда азырал-хайгаарал чок, чер кезин чоруур, «берге» кижизидилгелиг, ада-иезинге кагдырган, өскүс-чавыс азы ада-иези үргүлчү арагалаар, социал камгалал чок бичии чаштарны хүлээп алыр чангыс-даа уруглар бажыны чок турган.

1993 чылдың июнь 1-де Ак-Довурак хоорай чагыргазының социал камгалал киллизи көжуунда бичии чаштарның база эл элээди уруглар, оолларның эрге-ажыын камгалаар тускай камгалал төвүн тургускан. Бо төп баштай тургустунган болганда, арга-дуржулга солчуп өске кожууннардан улустар кээп турар апарган. Төптү республика бюджединден Социал камгалал яамызын дамчыштыр акшаландырып турар.

Төптүң таптыг турар бажыны чок, Ак-Довуракта № 3 профтехучилищениң сургуулдарының чурттап турар черинин хос турар өрээлдерин тур када хөлезилеп алган. Ында 9 орунну бичежек өрээлдерде оолдар, уруглар удуур кылдыр ангылап, коридорда 3 орунну, чүгле кижи эртип болур чер артыргаш, үзүн дүргаар салган. Бир өрээлги уругларның дыштаныр, ойнаар өрээли кылдыр дерээн.

Бо хүннерде ында 14 ажылдакчы бар. Хөй чылларда ажылдап келген, арга-дуржулгалыг социал педагог башкылар Өнермаа Монгушовна Соян, Надежда Базыр-ооловна Ондар эки ажылдап турар. Оон ангыда аныяк социал ажылдакчылар Айдыс Викторовна Ооржак, Марьяна Курей-ооловна Ооржак, тускай эртемниг юрист Саяна Кенденчаповна Дудукпен, эмчи сестраазы Ирина Дуктен-ооловна Ооржак олар дүн-хүн чок буянныг ажылын олчуп-солчуп кылып турарлар. Башкыларның эвилен-ээлдээн магаладым. Ындыг болбас арга чок, оларның хүн бүрүде ажылы кээргенчиг салым-чолдуг бичии чаштар-биле дорт холбашкан болгай.

Төптүң ажыл-чорудулгазы ийи кол угланыышкынныг: бирээде, өртек-үне негевейн, халас юридиктиг тайылбырларны берип турар. Хоойлу-дурумну, бодунун эргелерин бичии чаштар хамаанчок, улуг кижилер безин орта билбезин чажыт эвес. Ийинде, дуза херек чаштарга боттуг дуза чедирери, оларны ол берге байдалдан уштүп, өг-бүлелериниге таарымчалыг байдалдар тургустуна бээрге эгидери. Ажылдакчылар хоорайның схема-картазында хыналлада турар бажыннар бүрүзүн демдеглеп алган, график езугаар оларны кезип, үнүүшкүннерни кылып турар. Кожуунун сүүрларын база шыдаар шаа-биле кезип, дуза херек чаштарны, өг-бүлелерни илередип турарлар. Оларның ажыл-ижи школалар, уруглар садтары, эмнелгелер, иштики херектер киллдистери, хөрээженнер чөвүлелдери, хоорайның, сүүрларның чагырга черлери-биле сырый харылзаалыг. Бо төптү тургузарынга Ак-Довурак хоорай чагыргазының социал камгалал киллизиниң эргелекчизи Бичел Дөптеевна Ооржактың улуг-хүүзу улуг болган. Ол боду Москвага чедип, төптү тургузарынга херек 8 миллион рубльди чөпшээредип алгаш келген.

Төпте элээн улуг картотека бар. Ында бүдүн, чартык өскүс уругларның, хөй уруглуг, чединмес амыдыралдыг өг-бүлелериниң данзызын түс-түзүнда ангылап кылган. Төпке турып, дуза алган чаш кижи бүрүзүнүң карточказын кылып турар. Ону көөрге-ле билдингир: кайда, кандыг байдалдыг чурттап турары, өг-бүлезиниң байдалы, төпке келген чылдаганнары, эмчиниң кылган бирги хайгааралы (аарыг, кадык бе дээш), ооң соонда кандыг дуза алганын ында тодаргайы-биле бижээн.

Чүгле уруглар-биле эвес, кол кижилер—ада-нелер-биле ажыл чорутпас болза, бо ажыл түнел чок артар. Ажы-төлүнүн кижизидилгезинче кичээнгей салбас, уруг-дарыынга дээш күрүненин берип турар пособие акшазын алгаш, «көңгейтир» ижип алыр не-хөрээженнер бар. Чижээлээрге, Ак-Довурак хоорайда чурттап турар Г. Д. Ондар үргүлчү арагалаар, ооң үржүүндан элээди уруу база арага ижиптер апарган. Бо не кижиге тайылбыр ажылын кылгаш, төп эмнелгениң наркология салбырынга арагадан халас эмнеткен. Арагалаар өг-бүлеге ажы-төл түрээр, өөредилге-ноаалга кылыр байтык, чиир чеми чок, аштап олурар болгулаар.

Ада-иезинге кагдырган уруглар база бар. Бо чайын Айдана Күжүгет (5 харлыг), Айдыс Күжүгет (3 харлыг) ийи угбашкы төпке чайлаан. Оларның иези эмнелгеде аарып чыдар, улгады берген назылыг кырган-ачазының чанынга үргүлчү турганнар. А адазы В. К. Күжүгет чаш ажы-төлүн каггаш, өске өг-бүле туда берген.

Төптүң ажыллакчылары үнүүшкүн үезинде Кызыл-Мажалыкта Мир кудумчузунга бок кырынга ойнап орган, бир хонук чедир чем чивээн, хирчамга түттурган Рада, Чинчи, Биче-Кыс угбашкыларны тыскан. Оларның идик-хевин база боттарын чуггаш, аъшкарыпчемгергеш, кодурун эмнедирибиле эмнелгеже чоруткан. Оларның бажынынга чеде бээрге иези (ам база ижиннинг) эзирик турган. Ие-хөрээжен кижиниң ажы-төлүнге хамаарылгазы мындыг болган. Үш уруун азырап чадап оргаш, дөрт дугаарын канчап өстүрүп, азырап алырыл ол, азы миннип, баары ажыш дээр үе келир ирги бе?

Бир чыл ажыг үе иштинде кылып чоруткан ажыллдарыбиле төптүң директору Ульяна Солун-ооловна Ванданова таныштырды:

— Эрткен кыжын школалар аайы-биле бүдүн өскүс уруглларга кышкы тоннар, кидис идиктер, иштики хеп аймаан, өскүс инвалидтерге эмнерни, спортчу хептерни халас үлеп, чаа чылда 87 белекти берген бис. Бо күзүн Ак-Довуракта 2 дугаар ортумак школазындан бир бүдүн өскүс өөреникчини «Артек» лагеринче халас путевка-биле чоруттувус. Онгу классчы Аян Күжүгеттиң Кызыл хоорайның школа-интернадынга өөренир кылдыр чугаалажып, а 4 харлыг Олег Садыковту уруглар бажынынче чоруткан бис. Август айда учетта турар өг-бүлелеривисти кезээш, 45 школачыга чугула идик-хеп, кыдыраааш, демиржүүк дээш херекселдерни үлеп, дузаны чединдивис. Абакан, Кызыл хоорайларже уруглларны сөөртүп, зоопаркты, солун концерттерни көргүстүвүс.

Чайгы үеде ыяш ажыл-агый чери, чуртталга-коммунал ажыл-агыйлары-биле дугурушкаш, чединмес амыдыралдыг өг-бүлелерден 39 оол, уруглларны 2 ажылчын отрядка чаргаш, бугалар казар, чыжыргана олуртур база хоорайның чаагайжыдылгазын кылыр ажылдарже хаара тутkан. Олар 15 хонук иштинде бир кижи-де ортумаа-биле 40-40 мун рубльди ажылдап алган. Оон ангыда хүндуску лагерьни 3 сезон иштинде тургузуп, уруглларга янзы-бүрү бөлгүмнер, спортчу маргылдааларны эрттирип, ол үеним иштинде халас чемгерип турган.

— Өскүс-чавыс ажы-төлүе ээ көрүптер «балдырлыг» кижилер бистиң кожуунувуста чок эвес-ле болгай. Өске хоорайларда база бистиң ышкаш уруглар бажыннары хөй-хөй деткикчилериг (спонсорларлыг). Биске олар дуза чедирер дизе база ойталавас бис. Албан чүгле акша эвес, бичии уруглларга номнар, ойнаарактар, печенье, конфета-даа болгай-ла. Чамдык өглерде уруглларының бичиилеп калган идик-хеви суг чыткылаар болгай. Маңаа эккээр болза, чединмес амыдыралдыг уруглларга улеп бээр бис.

Биске арга-дуржулгалыг эмчи сестралары, психолог, күшажылга (идик, стол, сандайдаа кылып өөреткей-ле), даанарыынга өөредир башкылар негеттинип турар. «Нева-5» деп аргыыр машиналарлыг бис. Машинага азы хол-биле-даа болза, уруглларны аргып өөредир кижилер база херек, пенсионерлер-даа болза ажырбас — деп, директор чугаалады.

Тыва кижилер шаандан тура-ла кээргээчел, ак сеткилдиг, чедер-четпезин аразында үлежин чурттап келгеннер. Шажын-чүдүлгевис-даа болза, буянныг чорук кылган кижиниң ал-бодунга эвес-даа бол, ооң ажы-төлүнге, чоок кижилериге ол буян дедир эглип келир деп өөредип турар. Рынок рынок-ла ыйнаан. Хуу малдыг кижилер, араттар, ажыл-агыйлар дужаар чер тывылбазындан ирип, үрелип чыдар дугун ол уруглларга чылыг уктар аргыыр кылдыр бичиниден бөрзе-даа канчап баар боор. Өзүп орар салгалывыс, өскүс-чавыс ажы-төлче сагышсалыры — бистиң дорт хүлээлгевис болур үжүрлүг.

Бо төпке элээн улуг өрээлдерлиг бажын негеттинип турарын аңаа чорааш эскердим. Аңгы аъш-чем кылыр өрээлден дерип, орун санын оода 30 чедир көвүдетсе эки. Амгы үеде хары угла хөй уруглар хүлээп алыр аргазы чок. Ак-Довурак хоорайда өөзнирээн бажыннар барын билир бис. Кожуунун, хоорайның чагырга черлери бичии чаштарга ачы-буян чедирип турар бо төпче кичээнгейден салып, аргалыг-ла болза, оларга элээн улуг бажыдан аңылап дамчыдып бээри күзенчиг.

Салбакай ДОРЖУ.

Уругларның эрге-ажыын камгалаар тускай камгалал төп

«ШЫН»—ЧОННУҢ ҮНҮ

ПОЧТАЧЫ ЧОРУП ОРДА...

Кочетово суурнуң почта салбырының эргелекчизинде Ольга Сувакпитовна Учунак ажылдаа-ла 10 чылдың үүрү чедип бар чыдар. Ол үениң дургузунда ол бодунуң хамаарышкан ажылынга кызымак чоруун көргүзүп, суурнуң чонунга мактадып, үнелелди алган.

Бо-ла ажылдап келген чылдарының иштинден бо чыл аңаа кончуг бергелерни таварыштырып келген. Чүл дээрге рынок экономиказынче шилчээни-биле акша-төгерик чедиппестээн.

Кожуунуң почта салбырлары орулга кирер хамаанчок, карылгалыг ажылдап турар. Ынчангаш кожуунуң харылзаа беллириниң даргазы Елизавета Михайловна Күүлар чамдык өскерилгелерни киирип эгелээн. Аңаа үүү хамааржырыл дээрге чер-черлерде харылзаа салбырларының эргелекчилерин, оларның почтачыларын чартык хүн ажылдааш, чартык шалынга ажылдаар кылып каан. Почтачы кижи чартык хүннүң кезиинде солунчарын улеп каап болур-ла ыйнаан. Кочетово суурнуң почтачызында Эльвира Оюн ажылдап эгелээш чаа-ла чыл чедип бар чыдар. Ооң айла чартык шалыны — 80 мун рубль. А салбырның эргелекчизиниң шалыны 60 мун рубль боон турар. Көрүнер даан. Ол хире акшалар-биле чүүү салып ап болур-дур.

Ол ышкаш салбырларда коммерциялыг садыгдааш-кынны база организастаан. Ында үлетүр, аъш-чем барааннары бар. Оон эвээш-биче-даа болза орулганы киирип ап турарлар.

Ам бо хүннерде кол-ла чүве — келир 1995 чылдың чагыдылгазы. Ынчангаш бо ажылды канчаар организастап турарын Ольга Сувакпитовнадан соонгуладым.

— Бо чылын «Шын» солуннуң чагыдылгазын эки организастаар дээш элээн хемчегларны ап келдивис, почтачы Эльвира Оюн бажыннарны кезип чорааш чагыдылганы организастап тур, а мен бодум совхозтуң директориязы-биле дугуржулга кылгаш, доктаамал ажылдыг ажылчыннарны даңзылааш, чагыдылганы кылырымга, оларның акшазын совхоз шилчидип бээр болган. Ам чүгле пенсионерлер арткан, олар удавас акшазын алыр, ынчан оларның чанынга олурупкаш чагыдылганы эгелээр бис. Пенсионерлер чылдың-на идепкейлиг чагыдар улус. Артында-ла олар чаңгыс шынын чугаалаар: «Шын» солунувус чагыдын албас болза хоржок» — дижип тургаш чагыдын алыр улус.

Мээң борта чаңгыс-ла шүүмчүлексеп каар дээн чүүлүм бар. Ол дээрге башкылар, садык коллективтери болбазыкпе. Башкылардан чүгле үш-ле кижи чагыдын алган. А башкылар 40 хире. Ол хирезинде чылдың-на аңаа чагыдылга чер албас, 7-8 экземплярдан артнес боордур. Та чүге ынчан барган башкылар ийик, таанда-ла пенсионерлерден дорайтап калган. Чоп мооң мурнунда чылларда башкылар-ла көдээге кижизидилге ажылын долузу-биле харылап, солун, сеткүүл-даа чагыдылгазын олар организастап, лекция, беседаны-даа олар-ла чорудуп турар боор. Ам чүү болганы ол? Башкы кижи солун номчувас чүве болза, оон чевле орта башкы кайын үнер. Бир эвес ол республиканың иштинде чүү боон турарын билбес чүве болза, өөреникчилеге чүүү чугаалап бээрил? Мен бодум башкылар коллективинге ийи-үшдаа катап четтим. Олар көңгүс тоомчага албас боор-дур, анаа-ла ыыт чок хая көрүүп алгаш чоруй баар.

1994 чылдың ийиги чартыында «Шын» солунну 167 экземплярны чагыдын алган бис. А чаа 1995 чылдың бирги чартыында 102 экземпляры чагыдын алдывыс. Ам чүгле башкылар коллективи чагыдылга чок артып тур, ам база катап коллективке баргаш, директор-биле чугаа кылыр деп бодап тур мен.

Малчыннар, пенсионерлердаа ажырбас, малчыннарга чүгле солуннуң чедирилгезин совхозтуң дирекциязы эки организастап шыдавас, од-ла кончуг багай-дыр, ындыг-даа болаа борта чыглы бээрге, өйлеп-өйлеп кээп ап турар улус.

Чартык хүн ажылдаарга бир берге чүве чүл дээрге, мооң мурнунда ышкаш чаңчыгын калган улус, кааа билир дээр силер, дүүш-даа соонда келгеш, соктап-ла эгелээр. Мээң бажыным салбырбиле тудуш болгаш, чедип келген улустарны эрттирер кижи-дир мен.

Ол ышкаш кожуунуң харылзаа черинге база бир хомудалым бар. Мен салбырны эргелекчилевишаан, мээң чурттап орар бажыным салбыр-биле кады чүве болганда, одалгазын, аштаар, ширбирин боцум кылып турар мен. Мооң мурнунда чылларда төлеп берип турган. Ам бо чылдан эгелээш төлеп бербейн барды. Чылдагаанны акша-төгерик чедиппес-тир деп каар ол-ла.

Акша-төгерик чедиппес дээш-ле кижиниң кылып каан күш-ажылын үнелевейн, ону төлеп бербейн баарга кайын боор. Ынчангаш «Почтачы чоруп орда бо-ла барып уткуй бээр мен» — дээн ышкаш, почтачыларның сагыш-сеткилин өөртүп, оода чадаарда оларның ажылдап алган акша-төгерини төлеп берип турза эки эвесте.

Савуй-оол ООРЖАК.

ЭКИ АЖЫЛДЫГЛАР

1994-95 өөредилге чылын Чадааананың дугаары 2 ортумак школазының коллективи чаа хевирнин чогаадыкчы арга-дуржулгазын ажыглап, багай эвес байдалда өөренип, ажылдап эгелээн.

Школада иштизи-биле 35 класс-комплект. 55 башкы ажылдап турарлар. Оон директору Клара Шагдыровна Мортуй-оол болгунун «Улуг башкы» деп адынга төлептиг боон, өөреникчилерни, ада-иелерни болгаш башкыларны бир демниг ажылдаарынче хаара тудуп, оларның хүндүткелин чедип алган.

Өөредилге чылы эгелээринге чедир школаның септелгезин эки шынарлыг чоруткан. Дээвирни буступ дужер четкен мастерскаяны Сергей Ооржак, Алик Саттын удуртулгазы-биле эки септээн. Олар элээн каш класстарның үрелик батареяларын база солааннар. Школа девискээринин кажан шагдан бээр овааланып келгени бок-күзүрүмүн кылайтыр аштаан. Херимпериин база чаарткан. Өөредилгеге херек чаа чаа лалыг кижизиттинген болзун дериг-херекселдерни эккелген. Чангыс чайнын дургузунда кылдынган ажылларны түүнээрге безин ындыг-дыр. Ында школа директорунун киирген үлүг-хуузу аажок улуг.

Бажыны тударда оон таваан быжырымчалыг салыры чугула. Школаның «таваа» болур эге школаның ажылын сонуургадып көрейн. Оон өөредилге эргелекчизи Галина Монгуш, методизи аныяк башкы Мария Монгуш болгаш класстан дашкаар ажылдар удуртукчузу Айлан Доктугу олар өөреникчилерни бүгү таныштырды:

— Эрткен кыжын школалар аайы-биле бүдүн өскүс уруглларга кышкы тоннар, кидис идиктер, иштики хеп аймаан, өскүс инвалидтерге эмнерни, спортчу хептерни халас үлеп, чаа чылда 87 белекти берген бис. Бо күзүн Ак-Довуракта 2 дугаар ортумак школазындан бир бүдүн өскүс өөреникчини «Артек» лагеринче халас путевка-биле чоруттувус. Онгу классчы Аян Күжүгеттиң Кызыл хоорайның школа-интернадынга өөренир кылдыр чугаалажып, а 4 харлыг Олег Садыковту уруглар бажынынче чоруткан бис. Август айда учетта турар өг-бүлелеривисти кезээш, 45 школачыга чугула идик-хеп, кыдыраааш, демиржүүк дээш херекселдерни үлеп, дузаны чединдивис. Абакан, Кызыл хоорайларже уруглларны сөөртүп, зоопаркты, солун концерттерни көргүстүвүс.

Чайгы үеде ыяш ажыл-агый чери, чуртталга-коммунал ажыл-агыйлары-биле дугурушкаш, чединмес амыдыралдыг өг-бүлелерден 39 оол, уруглларны 2 ажылчын отрядка чаргаш, бугалар казар, чыжыргана олуртур база хоорайның чаагайжыдылгазын кылыр ажылдарже хаара тутkан. Олар 15 хонук иштинде бир кижи-де ортумаа-биле 40-40 мун рубльди ажылдап алган. Оон ангыда хүндуску лагерьни Ондар, эге класс башкызы Ольга Оюн, күш-ажыл, черчение башкызы Чечена Монгуш, орус дыл башкылары Алена Иргит, Саяна Сат хамааржырлар. Оон ынай концуг солун тоол-кичээлдерни, кичээл-чарыштарны, кичээл-панораманы эрттирип турар аныяк башкылар Долгар Күжүгет, Салбак Артаа, Клара Монгуш болгаш Өлзей Монгушту өөреникчилер, башкылар-даа хүндүлээр.

Школага хөй чылларда библиотека эргелекчилеп ажылдаан Носанмаа Ондар хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип, амыр-дыжын харам чок ажылдап чоруур. Беш социал башкылар Римма Кидченнин удуртулгазы-биле тускай өөрөлди дерип кылып алганнар.

Надежда КУУЛАР.

ПОСОБИЕ ДУГАЙЫНДА

МОСКВА. «Декабрьның 12» деп либерал-демократтыг эвилелдиң депутаттар болуунун удуртукчузу Ирина Хакамада «Бичии уругларга пособие» дугайында хоойлуну хүлээп алыр дугайында инициативтиг сарал киргген. Чидыг хоойлу экономиктиг реформаны күштүг социал политика-биле холбаштырар ийик деп, депутат медеглээн.

«Бичии уругларга пособие дугайында» хоойлунуп төлевилелин ажылдап кылганын Россия Федерациязының Күрүне Думазының депутаты дыннаткан. Ук төлевилел болза иниттилелге идепкейлиг социал политиканы чорудар угланыышкынга баштайгы базым болур.

Экономиканың шилчиишкининг үе-чадазында күрүненин социал политиказы хамыктын мурнунда өг-бүлелерни деткиринче угланган турар ужурлуг. Бичии уругларга пособиенин хемчээли Россияда амыдырап-чурттаарының доктааттынган адаккы хемчээли-биле деп болуру хоойлу төлевилелинде көрдүүгеп болгаш азыралында уруглар-лыг ада-иелерниң материалдыг байдалындан хамаарылга чок болур. Хоойлу төлевилелиниң база бир онзагай байдалы: өг-бүленин орулгазының дугайында дыннадыгны кылган сөөлүнде, бичии уругларга пособиени тыныр.

Пособиени ажыл төлевириниң адаккы хемчээли-биле деңнээри база көрдүүгеп. Чижээ, ажыл төлевириниң адаккы хемчээли бир эвес амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээлиндеп 150 хуу кулу болза, бичии уругларга пособиенин хемчээли амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээлиниң 100 хуузунга деп кылдыр доктаадыр.

(РосИТА—СЧТА).

ПРОВЕРЬТЕ ПРАВИЛЬНОСТЬ ОФОРМЛЕНИЯ АБОНЕМЕНТА!

На абонементе должен быть проставлен оттиск кассовой машины.

При оформлении подписки (переадресовки) без кассовой машины на абонементе проставляется оттиск календарного штемпеля отделения связи. В этом случае абонемент выдается подписчику с квитанцией об оплате стоимости подписки (переадресовки).

Для оформления подписки на газету или журнал а также для переадресования издания бланк абонемента с доставочной карточкой заполняется подписчиком чернилами, разборчиво без сокращений в соответствии с условиями, изложенными в каталоге Союзпечати.

Заполнение месячных клеток при переадресовании издания, а также клетки «ПВ — МЕСТО» производится работниками предприятий связи и Роспечати.

«РОССИЯНЫҢ РОЛЮ УЛУГ»

Бейрут. (РосИТА—СЧТА-ның корреспондентизи Анатолий Головастов). РФ-тин Чазааның Даргазы Виктор Черномырдинниң Сауд Аравияга албанның аян-чоруун кылып чорааныныҢ түннелдеринге хамаарыштыр ол чурттуң даштықы херектер министри, тажы Сауд Аль-Фейсал журналистерге интервью берген. Делегейде улуг күрүнелерниң бирээзи болур Россияның Чазак удуртукчузу деннелдиг кижилериниң ол чуртка бир дугаар чорааныныҢ тажы бедик-биле үнелээн.

В. Черномырдинниң аян-чоруунуҢ үезинде болган чугаалажыышкыннарга ийи чурттуң аразында экономиктиг, техниктиг болгаш культура харылзааларының бөлүк айтырыгларын дүгүржүп чугаалашкан.

Чоокку Чөөн чүк девискээринге тайбынны доктаадып тургузарынга, қады ажылдажылганы хөгжүдеринге Россия Федерациязы шагдан бээр улуг рольду ойнап келген болгаш ойнап турар-даа деп, ол медеглээн. Ынчангаш чугаалажыышкыннарга ол айтырыглар кол черии ээлээн.

Иракка хамаарыштыр кылдынган делегей акциязын соксадырнга база аңаа кылган санкцияны дүжүреринге Россия кол рольду ойнаан. Ол билдингир. Чүге дээрге Россия-биле кожа турар чурттарга тайбын даагай чорук турар болза, оон ооңунга ажыктыг болур.

Ирак Кувейтиниң суверенитедин хүлээп көөр ужурлуг. Бо девискээрге тайбын байдалды тургузарынче үүткүлүн илередир дээр болза, Ирак Кувейтиниң бот-догуннаан чоруун хүлээп көөр талазы-биле КНО-га берген аазаашкынын күүседир апаар деп, ол түннээн.

Суур чурттакчыларының чыыжы

ЧОНУ ЧООРГАН, ООҢ ҮНҮН ДЫҢНААР

Рынок экономиказынче шилчин турар бо берге үеде ажылчы чоннуң социал камгалалын күштелдирери чугула болуп турар. Ындыг болганы-биле бо дугайында айтырыгны канчаар шинтпирлеп, ында четпестерни эдер дээш чүнү кылып турарын кандыг-даа деңнелдиң хуралдарында бо-ла чугаалажы бээр.

Кожуун төвүнүҢ Культура бажыңында Эрзин суурнуҢ чурттакчыларының хуралы болуп эрткен. Чоннуң социал камгалалын өскүдер талазы-биле кандыг хемчегларни ап турарының дугайында айтырыгны аңаа чугаалашкан. Бо талазы-биле дыңнадыгларны кожуун чагыргазының чоннуң социал камгалал килдизинин өргелекчизинин хүлээлгезин күүседип турар Лариса Дүгер, социал камгалал фондузунуң даргазы Валентина Оюн, инвалидтер ниитилелиниң чанында «Буянныг» биче бүдүрүлгениң директору Болуу Сайды, не-чаштарга болгаш өг-бүлелерге деткимче көргүзер төнтүн удуртукчузу. Валентина Эренчина кылган. Кожуунда болгаш Эрзин суурда чоннуң социал камгалалын күштелдирер дээш үстүнде адаап организацияларның удуртукчулары бажың, өг-бүле бүрүзүн кезип чорааш, оларның канчаар амыдыраңчурттап орарын көрүп, амыдыралынга чединмес дуза, деткимче херек өг-бүлелерни тодаратканы. Пенсионерлерге, инвалидтерге, амыдыралы чединместерге эвээш эвес түңнүг акша-көпеектиң дузазын чедирген болгаш өске-даа деткимчени көргүскен. Бо бүгүнү дыңнап орарга кижиниң сеткилинге өөрүнүүг чорду. Амгы берге үеде шак мынчаар чонче кичээнгей салып турда, олар амыдыралынга таварышкан бергелерни чайлыг ажып эртип шыдаар дээрзинге бүзүвеп болур.

Дыңнадыглар кылган даргаларның чугаазындан алырга, кожуунуҢ девискээринде бүгү-ле чурттарга бажыңнарынга, өглерге кирип, оларның амыдыралы-биле танышкан. Моон алырга, кожуунуҢ чурттакчы чоннуҢ шуптузунуҢ канчаар чурттап орары оларга билдингир хире.

Хуралга келгеннерден он ажыг кижи санал берген. Оларның чугаазын дыңнап орарга, кожуунуҢ чоннуҢ социал камгалалының айтырыын харылаап, шинтпирлеп турар организациялар ам-даа чедир ажылдавайн турары илереп келир чорду. КожуунуҢ харылаа белдиринің почтачызы Валентина Демир-оол сөс алгаш, сес уругну азырап өстүрүп, кижизидип орарын дыңнаткаш, өг-бүле канчаар амыдыраңчурттап орарын кымдаа сонуургап көрбээнин чугаалаан. Бо хире хөй кижини идик-хеп, аъш-чем-биле хандырары берге-даа болза, кандыг-даа деткимче, дуза албайн, шыдажып, бүгү-ле аргаларны ажыглап турар. Төрүмелиден инвалид уруун чурттуң шыырак эмчилерлиг улуг хоорайынга барып эмнедири-биле кожуун чагыргазындан (даргазы Е. К. Калга-Хөө) акша дузазын чедиреринде дилээн билдиринишкинге чогуур харыны албаанынга хомудалын Демир-оол хуралга чөптүүбиле илереткен. Санал берген чамдык хамаатылар бо иени кээргеп, езулуг деткимче, дуза көргүзер өг-бүле бо деп санап турдулар. КожуунуҢ социал камгалал организацияларының четпес ажылдан турарының түңнелинде бо хөй уругларлыг өг-бүле хайгаарал чок артып калган-дыр.

Бо үүгле чаңгыс чижектир. Оон өске-даа четпестерни санал бергеннер чугаалап турду. Ылаңгыя «Буянныг» биче бүдүрүлгениң директору Болуу Сайды одаар үүлдер сөөртүп алыр дээн чонга янзы-бүрү чылдагаанларга сылдаглап алгаш, машина-балгат бербейн турарын шыңгыы шүгүмчүлээн. Пенсионер Кезегети Ханды чонга социал деткимче көргүзер организациялар, ажылдакчылар көвүдээн, ооң уламыдан кымга дуза чедирип турары орта билдинмес, ынчангаш оларны каттыштырыш, күжүн мөөңнээрин саналдаан. Ону кожуун чагыргазы өөренип көөрү күзенчиг.

Чөптүг шүгүмчүлелдер, ажыктыг сүмелер

Суурда чурттакчыларын үлеп, ажыглап турарынга хамаарыштыр чүве чугаалаан чамдык хамаатылар шыңгыы айтырыгны хуралга көдүрген. Ындыг болбас арга чок. Мында 180 өг-бүле чурттаар бажың чок боон турар. Ылаңгыя кожуун чагыргазы, ооң даргазы Е. К. Калга-Хөө чурттакчы бажыңнарын шын эвес үлеп, төрелдеринге, бодунга ап турарын илередип, шүгүмчүлээн. Күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуну Кыргыс Чамзырын удуртукчу кижи баштай чонуҢ негелделеринче, хомудалдарынче сагын салыр, ынчан ооң атаалдары бедиирин саналынга чугаалаан.

Суурда «адрестер» көвүдээн, чоннуҢ арагалаары кедереп барган. Ооң уламыдан кем-херек үүлгедир, корум-чурум үрээр чоруктар көвүдээн, чоннуҢ хостуг-шөлээн амыдыраңчурттаарынга ол улуг моондак, айыыл болуп турар. Ооң-биле демиселди ең-не шыңгыызы-биле чорударын кожуун болгаш суму чагыргаларындан (Эрзин суму чагыргазының даргазы Т. А. Сат) хуралдың киржикчилери шыңгыы негээн.

Хуралга санал берген бо черниң дыка хөй үндезин чурттакчылары ниити кожуунуҢ социал-экономиктиг байдалы сөөлгү үеде кошкап батканын, Эрзин суур мурнундагы чараш овур-хевирин чидиргенин сагыш аарып чугаалап турдулар. Кожуун чагыргазының удуртулгазында чаа аныяк кадрлар ажылдап кирген, олар негелдеге чедир ажылдавайн турарын хуралга санал бергеннер шүгүмчүлеп, бодунуҢ кожуунунуҢ, ооң ажылчы чонунуҢ херээ дээш кызымак болгаш шудургу ажылдаарын негеп турганнар.

СуурнуҢ чурттакчыларының хуралынга өске-даа амыдыралчы чугула айтырыгларның талазы-биле ажык чугааны кылган. Кол-ла айтырыг — чоннуҢ социал камгалалын күштелдирери, оларга чогумчалыг деткимчени, дузаны көргүзери.

Эрзин кожуун чагыргазының даргазы Е. К. Калга-Хөө ажылчы чоннуҢ хуралынга олурушкан болгаш чүве чугаалаан. Адрезинге болган шүгүмчүлелдиг саналдарны ол хүлээп алган. Хуралга айыткан четпестерни эдериниҢ хемчеглерин суму чагыргазы-биле кады демнежип турган чорударын аазаан.

Суур чурттакчыларының хуралынга санал бергеннер чугула айтырыгларны көдүрген, чөптүг шүгүмчүлелдерни кылган, ажыктыг санал-оналдарны киргген. Оларны хаңы өөренип көрүп турган, амыдыралга боттандырары Эрзин суму чагыргазының сорулгазы болуп турар. Тыва улустуҢ «Чону чоорган, хөйү хөйлен» деп чугаазында хаңы утка барын утпаза эки.

Таан-оол ХЕРТЕК.

ЧАРТЫК КЕЗИИ ҮНМЭЭН

Ставрополь, (РосИТА — СЧТА) Россияның тараалаң черлериниҢ бирээзи болур Ставропольде тараан күзүн чажар тарааларның чартык кезин үнмээн, ол тараа шөлдери кара хевээр хар алдында барган. Күзүн чажар тараалар хар чаггыже чедир өзүмнелип үнүп келгеш, хар алдында баар болгай. Олар чазын улаштыр үнгеш, чай ортузу чоокшулап орда, ажаалдага кирер ужуртуг.

Бо чылын ындыг болбаан. Бо черге часты төнчүледир эгелээн кандаашкын тарааларга өзүмнү бербээн. Ынчангаш ол черниҢ тараа шөлдери кара олчаап хар адаанда барганы ол. Чамдык шөлдерниҢ тараазы тарамык кылдыр үнген. Оон эки дүжүт манаары база чөгенчиг. Эки дазылданып үнмээн тараалар кышкы соокка доңуп болур.

Крайның көдээ ажыл-агый специалистериниҢ санап турары-биле алырга, Ставропольеден келир чылын элбек дүжүт алдынмас. Тараа шөлдериниҢ хөй кезиин чазын чажар кызыл-тас-биле катап чаштырар апаар. Ынчангаш үрезиннерин баш удур тыптының алырын олар колхозтарның, совхозтарның, тараачын ажыл-агыйларның тараажыларына сүмелеп турар.

Күзүн чажар тарааларның эки өзүмнелип үнмээнинің база бир чылдагааны — агротехниканы бүрүн сагыбааны. Кыбар-чаар материалдарның база машина-техниканың артык кезектериниҢ өртек-үнезинің үлгатканы, оларны тып алырының бергедээни хову ажылдарын чогуур үезинде шынарлыг чорударынга улуг саат ужуштырган деп, специалистер санап турар.

БАЗА БИР ПАРТИЯ

«Кедр» экология партиязының девискээр салбырын Тыва Республикага тургузар талазы-биле хурал Тыва Республиканың Долгандыр хүрээлелди болгаш бойдус курлавырларын камгалаар яамының хуралдаар залынга болуп эрткен.

Яамының оралакчы сайыды Ч. Х. Ооржак ол айтырыгны дүрүм өзугаар тургустунуп келгенин, оон ужур-дузазын чугаалаан. «Кедр» экология партиязының Программазының, Уставының дугайында илеткелди аңаа республиканың санитар-эпидемиология төвүнүн килдис өргелекчизи А. А. Шеботкин кылган. Ынчангаш хуралдан мындыг шинтпирни хүлээп алган: «Кедр» экология партиязының девискээр салбырын Тыва Республикага тургузар.

Ол-ла хуралдан «Кедр» экология партиязының Тыва Республикада салбырының удуртулгазын база сонгаан. Даргазынга А. А. Шеботкинни, кежигүннеринге Е. Ч. Салчакты болгаш А. К. Ноозунну сонгаан.

«Кедр» экология партиязының Тургузукчу съездизинге киржир делегаттар А. А. Шеботкин болгаш Е. Ч. Салчак олар ынаар аъттанып-кан.

(БИСТИҢ КОРР.)

РОССИЯНЫҢ КҮРҮНЕ ДУМАЗЫНДА

Чуртта кем-херек үүлгедишкиннериниҢ дугайында айтырыгны Россия Федерациязының Күрүне Думазынга чугаалажып көрген. Сөөлгү дөрт чыл дургузында чуртта кем-херек үүлгедишкиннери ийи катап көвүдээн, ай санында 220 мун кем-херек үүлгедишкиннери демдеглеттинген. Кем-херек үүлгедишкиннериниҢ илередишкини үүгле 50 хуу хире болуп турар.

1993 чылда чуртка ниитизи-биле 2 миллион 800 мун кем-херек үүлгедишкини болган. Аар кем-херек үүлгедишкиннериниҢ саны 67 мун четкен. 1993 чылда ниитизи-биле 29 мун өлүрүкчү үүлгедиглер демдеглеттинген. ҮптээшкиннериниҢ саны 22 мун четкен. Кем-херек үүлгедикчилериниҢ холунда амгы үеде 200 мун ажыг автомат болгаш пистолеттер бар. Россияның кудумчуларынга 1993 чылда 650 чазылдырышкынның түннелинде 116 кижи амы-тынындан чарылган. Кем-буруулуг бөлүглеженишкиннер 50 мун сайгарлыкчы структураны, 400 ажыг банкыны контрольдан турар.

1994 чылдың баштайгы тос айларының дургузунда Россия га 1 миллион 973 676 кем-херек үүлгедишкини болган. Өлүрүкчү үүлгедиглерниҢ саны олла үеде 24 мун 373 болган. Экономиктиг кем-херек үүлгедишкиннериниҢ саны чыл дургузунда 16,3 хуу өскен. Камгалалдыг складтардан боочепсекти оорлаары уламчылап турар.

Россияның найысылалы Москва хоорайда байдал дыка нарын. Бо чылдың баштайгы чеди айларының дургузунда кем-херек үүлгедишкиннери ында 7,1 хуу көвүдээн. Чартык чыл дургузунда 813 кижи өлүткен. Чагыг-биле кижилерни өлүрер үүлгедиг Москва хоорайда көвүдээнин Россия Федерациязының Күрүне Думазы демдеглээн. Чагыг-биле өлүрүкчү үүлгедиглерниҢ ортаа кезии Москвага онаажып турар.

Россия Федерациязының Президентизинин Чарлыынга дүүштүр кем-херек үүлгедишкиннеринге удур демиселдин айтырыын Россия Федерациязының Күрүне Думазынга чугаалажып көргени таварылга эвес.

(РосИТА—СЧТА).

Астрология календары

КЫШТЫҢ БАШКЫ КӨКСҮМЭЭР ХАВАН АЙЫ

НОЯБРЬ 24 — четверг, айның 21, демир соодалдыг, 2 кара меңгилиг, көк пар хүнү.

Аян-чорук кылып, ырак-узак чорукче аъттанырынга, садыг-саарылга кылырынга, эт-хөренги өстүрүп көвүдедиринге, өртем-сургуул киреринге, ыяш кезеринге, аңнаарынга таарымчалыг.

Орнукшудулга ёзулалдарын, келиниин үүле-херээн кылырын шеглээр.

Хүн зодиактың Адыгжы бөлүүнче шилчээн. Айның бо туружунда колит, энтерит, дизентерия дээн ышкаш, ниитизи-биле ижин шөйүндү аарыглары нептереңгей болуру магатчок. Бо хүнперде ижин-шөйүндүге, ылаңгыя согуршөйүндүнү кезин эмнээрин сүмелевейн турар.

НОЯБРЬ 25 — пятница, айның 22, октаргай соодалдыг, 1 ак меңгилиг, көкүмээр тоолай хүнү.

Эртем-биле ханыладып, уран чогаадылгага сундугуп, ону өөренирине, угаан-медерелге чүве шиңгээдип алырынга таарымчалыг.

Чугула ажыл-херектерни чаа эгелеп кылырынга, өре-шире төлээринге болгаш негээринге, көжерине таарымчалыг эвес. Дүшке кирген үүлдер колдуунда-ла шын болур.

НОЯБРЬ 26 — суббота, айның 23, суг соодалдыг, 9 кызыл меңгилиг, кызыл улу хүнү.

Орук суур чоруурунга, эгелеп каан ажыл-херектерни уламчылап төндүрериниҢ, бодунуҢ хууда бажын-балгат ажылдарын кылырынга таарымчалыг.

Өг-орандан, бажын-балгадындан эт-сеп өскээр бээрге багай. Мал садарын, солчулга, орнажылга кылырын шеглезе эки.

Ай зодиактың Кысчыгаш бөлүүнче шилчээн. Айның бо туружунда колит, энтерит, дизентерия дээн ышкаш, ниитизи-биле ижин шөйүндү аарыглары нептереңгей болуру магатчок. Бо хүнперде ижин-шөйүндүге, ылаңгыя согуршөйүндүнү кезин эмнээрин сүмелевейн турар.

НОЯБРЬ 27 — воскресенье, айның 24, даг соодалдыг, 8 ак меңгилиг, өлчей-кежиктиг кызылзымаар чылан хүнү.

Орук-суур чоруурунга, өннүк-тала тып, найыралдажырынга, эмдик мал чаажыктырарынга, эм кылырынга, аарыгны хынап тодаралдырынга, номбижик өөренип эгелээринге таарымчалыг.

Үстүкү черлерге чаргы-чаалы кылырынга, өлген кижиниҢ үүле-херээнге, өг тигеринге, бажын-балгат таваа салырынга, чаа хеп быжарынга, ханнап, төөнеп эмнээринге таарымча чок.

Оол-даа, кыс-даа уруг төрүттүнзе — узун назылаар, бай-шыырак чурталгалыг болур.

НОЯБРЬ 28 — понедельник, айның 25, ыяш соодалдыг, 7 кызыл меңгилиг, сарыг аът хүнү.

Сарыг шажынның өөредиин езугаар, кыштың башкы айының 25 хүнү — Чула хуралы. Соңгу чүк буддизмнинің үндезилекчизи Лопсан Дагби Зонхаваның Нирванага четкениниҢ хүнүнге турасказаткан байырлал. Нирвана — амылыг амытанның сүнезинниин очаладан адырлып, меңге чыргалче шилчий бээр байдалы (санскрит дылдан очулгазы).

Бо хүн дуган хүрээ барын, бурган-сагыызыннарга чула тудуп, аъш-чем өргүп, ламабашкыларга буян-кежик кыйгыртыр ном-судур номчудуп алырынга таарымчалыг.

Ырак эвес чорук кылып, орук-суурже аъттанырынга, орнукшудулга езулалдарын эрттиреринге, садыг-саарылга кылырынга, шажын езулалдарынга чогумчалыг.

Алгыш-кырыш кылбас, багай чыт-бус доюлдурар үүлдер өрттетпес.

Ай зодиактың Дөзи бөлүүнче шилчээн. Айның бо туружунда сидик ылгаар системага, бүүректерге, сыныйга болгаш өтке кезин эмнээшкин чорудары күзенчиг эвес.

НОЯБРЬ 29 — вторник, айның 26, салгын соодалдыг, 6 ак меңгилиг, сарыгзымаар хой хүнү.

Акша-хөренгини ажыктыг ажылдарга киириштиреринге, шериг албан-херээнге, удуртупбашкарар ажылдарга, дужаад-чарлык үндүреринге таарымчалыг.

Ырак орукче аъттанырынга, мал-маган орнап, садыш-саарарынга таарымча чок. Чаа ажыл-херек эгелевес, балды, бижек чидитпес.

НОЯБРЬ 30 — среда, айның 27, от соодалдыг, 5 сарыг меңгилиг, ак мечи хүнү.

Ажыл-херек будүрүп чорук чоруурунга, орнукшудулга езулалын кылырынга, эртем-номга өөренип эгелээринге, улуг кижилер-биле чугаалажып, аргасүмезин алырынга, оюн-тоглаа кылырынга, хей-аът тук-дасык кинскидер езулалга, демир-биле ажыл кылырынга таарымчалыг.

Эптежип, найыралдажырын, келиниин үүле-херээн, малмаган, аң-мең өлүрерин, суг сүзерин, балыктаарын шеглээр.

ДЕКАБРЬ 1 — четверг, айның 28, довурак соодалдыг, 4 ногаан меңгилиг, аксымаар даг хүнү.

Ажыл-херекке тура-сорук-туг шинтпирлиг түңнелдер үндүреринге, орук-суур чоруурунга, садыг-саарылга кылырынга таарымчалыг.

Орнукшудулга езулалын эрттиреринге, найыр-дой кылырын, кижиге чүве бээрин, карылгазын дуглаарын шеглээр.

ДЕКАБРЬ 2 — пятница, айның 29, демир соодалдыг, 3 көк меңгилиг, өлчей-кежиктиг кара ыт хүнү.

Уран чүүл эртемнерин өөренирине, чалбарыырынга, ыяш кезеринге, аңнаарынга таарымчалыг.

Келиниге хамаарылгалыг үүлехерекке, аян-чорукка, көжеринге, эвилелдежиринге, мал-маган өлүреринге, орнукшудулга таарымча чок.

Алексей ТЭВЕК.

ЭҢ-НЕ КЫСКАЗЫ-БИЛЕ

Шокар медээлер

УЛУГ СОНУУРГАЛ-БИЛЕ

Амурда-Комсомольск хоорайда эрткен неделяның төнчүзүнде ажыттынган девискээр-үлетпүр комплекизиниң бүдүрүлгелериниҢ кылыгларының делгелгезинде продукцилың 150 ажыг хевирип делгээн. Ылаңгыя камгалал бүдүрүлгелериниҢ кылыглары дыка хөй болган. Оларның аразында, бир эвес санап көөр болза, селгүүстээринге таарыштыр кылган катерлер, снегоходтар, мебель, медицина дериг-херекселдери, аккумуляторлар, ажыл-агый сорулгаларынга ажыглаар өске-даа бараннар бар. Ол бүгүнү түү-түүзү-биле бүдүрүп үндүрери конверсия чорудулгазының үезинде шиңгээдип алдынган.

Хөрзүн болбаазырадырынга, тараа арыглаарынга, төктүүчел продуктуларны хаптаарынга ажыглаар тускай машивалар көрүкчүлериҢ улуг сонуургалын болдурган. ДевискээрниҢ канчаардаа аажок улуг бүдүрүлге күчү-шыдалдыын делгелге көргүскен.

Индонезияның болгаш Таиландының Россияда элчиннери болгаш Россияда төлээлеттирген элчин черлериниҢ дипломаттыг өске-даа ажылдакчылары делгелгениҢ хүндүлүг аалчылары болганнар. Олар аңаа албан-херек езузунуҢ аян-чоруун кылып чорааннар.

ӨӨРЕДИЛГЕ ТӨВҮ

Россияның Ыраккы Чөөн чүгүнде баштайгы япон өөредилге төвү Хабаровскиде ажыттынган. Аңаа бизнесменнер өөренир.

Ону тургузары Японияның чазааның хүлээп алганы Россияга техниктиг дуза көргүзериниҢ, экономика рынногун хөгжүдеринге идиг бээриниҢ программазында көрдүнген. Ол төпте өөредилгениҢ 36 олудунга өөренири-биле 100 хире кижи бижиткен. Дыңнакчылар Японияда бүдүрүлгени эгелеп-башкарар системаның теориязын, компьютер болгаш өске-даа дериглер-биле тергиин хандыртынган аудиторияларга маркетинг болгаш менеджментиниҢ үндезиннерин өөренирлер.

Ындыг янзылыг төп келир чылын Владивостокка ажыттынар.

ХООЙЛУ ТӨЛЕВИЛЕЛИ

Россия Федерациязының Президентизи Борис Ельцин «Россия Федерациязының Чазааның дугайында» Федерация хоойлузунуҢ төлевиделин Күрүне Думазынче көөру-биле чоруткан. Ону Россия Федерациязының Конституциязының 114 үүлүнге дүүштүр белеткээн. Ол дугайын Россия Федерациязының ПрезидентизиниҢ парлалга албаны РосИТА-СЧТА-га дыңнаткан.

ХАЛАЖЫЛГА

Россия Федерациязының Президентизинин парлалга секретарының албан-хүлээлгезинден халажын чоруурум бо деп, Вячеслав Костиков РосИТА-СЧТА-ның корреспондентизинге эрткен неделяның четвергте дыңнаткан.

БодунуҢ халажын чоруур деп турарынга хамаарыштыр ол мынча деп чугаалаан: «Президент-биле бо дугайында беседа сеткилимге таарышкан чүве. Халажылга дугайында инициатива меңээ хамаарышпас, ынчалзажок. Борис НиколаевичниҢ туружун болгаш барымдаазын эки билген мен. Мээң билип турарым-биле алырга, мээң халажылгам дээрге, бодунуҢ политиктиг перспективазын барымдаалап, кадр айтырыын бир янзы шинтпирлеп турары-биле холбашкан».

«Ужуражылганың байдалы, ооң аяны сагыш-сеткилдің ханызындан болган — деп, ол немеп чугаалаан. — Парлалга секретарының албан-хүлээлгезинден халажып үнүп турар чоруктумени бак көргени ол кылдыр черле көре бербезин Президент менден дилээн чүве. Мен халажып үнзүмзе-даа, демократияның активинге, ПрезидентиниҢ активинге артар мен. Бодумнуң талам-дан оон өске бодал чок. Ол бодалды Президент база деткээн».

Келир үеде ажыл дугайында айтырыгга харылаап тура, Вячеслав Костиков, ПрезидентиниҢ созу-биле мынча дээн: «Ооң удуртулгазы-биле мээң чедип алганым политиктиг болгаш дипломаттыг дуржулгамны барымдаалап көрбүшаан, ук кадр айтырыын шинтпирлээр дугайында ол боду сагыш салгай аан».

«Мээң ам кол сорулгам — парлалга секретарының албан-хүлээлгезинге эки профессионалды тывары» — деп, Вячеслав Костиков чугаалаан.

УЖУРАЖЫЛГАГА ДЕМДЕГЛЭЭШ...

Россия Федерациязының Президентизи Борис ЕльциниҢ Ыраккы Чөөн чүктүҢ крайлар болгаш областар чагыргаларының бөлүк даргалары-биле ужуражылгазы чурттуҢ социал-экономиктиг секторунда база Ыраккы Чөөн чүктүҢ девискээринде ажыл-херектериниҢ байдалын анализтээринге колдуунда тураскааттынган. Ук ужуражылга эрткен неделяда болган.

Эргелеп-башкарылганың күрүне структураларын, оларның ажылдаарының механизмнерин эде организастаарының, кадрларны чаартырының дүрүм өзугааргы эргежок чугулазын демдеглевишаан, чер-чер харылзааларын экономиктиг реформаларны боттандырарының чаа үе-чадазынга хөгжүдериниҢ эргежок чугулазын Президент бадыткааш, ол сорулга-биле Бүгү-россияның хуралын белеткеп турарын ужуражылганың, киржикчилеринге дыңнаткан. Аңаа «Россияда экономиктиг реформаның перспективаларын» чугаалажыр. Ол хурал бо чылдың ноябрь 25-те болур.

70 АЖЫГ ХУУ

Россияның хоорайларының 70 ажыг хуузу чер иштиниҢ сугларынга хөме алыр болур айыылда турун турар. Оларның аразында — Астрахань, Москва, Санкт-Петербург, Волгоград, Дербент, Новосибирск, Нижний Новгород болгаш Хабаровск бар.

Чер иштиниҢ сугларынга хоорайларның бажыңнарын хөме алыспас сорулгалыг хемчегларни Россия Федерациязының Экологияның айыыл чок чоруунуҢ талазыбиле төвүлелиниҢ ведомстволар аразының комиссиязы ап турар дээрзин РосИТА-СЧТА-ның корреспондентизи дыңнаткан.

СОҢГААРЛАДЫЫШКЫН ЧОККА

Биче улустарның болгаш аймактарның талазы-биле куш-ажылдың делегей организациязының конвенциязынга Россияның соңгаарладыышкын чокка каттыжарын Бурятияның соңгу үүгүнүҢ эвээш сапныг үндезин улустарының ассоциациязы саналдаан. Федералдыг Хуралдың депутаттарынга Улан-Удэде тараткан кыйгырыында ол айтырыг талазы-биле парламент чугаалажышкынынарынга идепкейлиг киржирин айтып турар. А ол ышкаш Россияның ол документини күштүг болдурарын чедип алырын база саналдаап.

ДелегейниҢ биче улустарының айтырыгларының талазы-биле ол конвенция улустар аразынга кара чаңгыс дугуржулга болуп артар, «Ооң үе талазы-биле барымдаа чок саалап турары» аңаа дүрген каттыжарының өргежок чугулазын база өгеп турар.

АЛДЫН ТЫВЫЖЫ ӨСКЕН, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Бурятия Республикада алдын казып тыварының деңнели бо чылын өскен, ол эрткен чылдыы-биле деннээрге, 30 хуу өзүп, 4,5 тонна болган. Ону үүгле үнелиг металлды казып тыварының улгатканы-биле эвес, а алдын казып тыварынче чаа бүдүрүлгелерни хаара тутканы-биле тайылбырлап болур.

Ынчалзажок адырның специалистериниҢ үнелеп турары-биле алырга, ол чедиишкиннер чогумчалыг эвес болуп турар. Казып тывышкын-биле чергелештир геология-шинчилел, алдын чыдар чаа черлерни ажылдап кылыр талазы-биле ажылды иденкейлиг чорутпайн турар. Ооң-биле кады, үндүрүг үүргезинин аары-биле хөй-хөй артельдер берге байдалга таваржып турар.

КОНФЕДЕРАЦИЯГА КАТТЫЖЫП ТУРАР

Россияның ажылгыр херээженнери сайгарлыкчы чорукка болгаш эргелеп-башкарылгага әр кижилер-биле бир деп киржир дээш конфедерацияга каттыжар бодалдыглар. Конфедерацияның тургузукчу конференциязы Екатеринбургка эткен. Чурттуң 45 ажыг девискээринден херээжен төлээлекчилер, парламент депутаттары, Германиядан, АКШ-тан, Канададан ажалчылар аңаа киришкен.

Конференцияның киржикчилери чурттуң херээженнеринге кыйгырыгны хүлээп алган. «Конфедерацияның сорулгазы бизнесмен болгаш эргелеп-башкарылгала ажылдап турар херээженнериниҢ эрге-ажыктарын камгалаары» — деп, кыйгырыгда чугаалаан турар.

Штаб-квартираны Екатеринбургка ажыдарын көрүп турар.

НЕГЕЛДЕ ӨЗУГААР

Россияның мурнуу көлээ ишчилерин эрге-чагырганың федералдыг органнарынче кыйгырыг чорутканнар. Көдээ ажыл-агыйны кризистен уштун үндүрер талазы-биле хемчеглерни ында айтып турар. Массалыг информацияның тус-тус черлерде чепсектери ол документилерни парлап үндүргүлээн. Кыйгырыгның авторларының саналы-биле алырга, мурнуу үүктүң аграр секторунда берге байдал тургустунган болуп турар.

Чээли, үндүрүг төлелгелериниҢ, шалың бээриниҢ саадаашкынының талазы-биле өре-шире ол девискээрде триллион рубль ашкан.

Ындыг угуулганы чорудар деп бодалды мурнуу үүктүң көлээ ишчилериниҢ төлээлекчилери ай мурнупла-ла оралакчы премьер Александр Заверюха-биле ужуражылга үезинде илип үндүргөннер. Олар опу улам тодаратканы, ам боттандырганнары ол.

(РосИТА—СЧТА.)

САНКТ-ПЕТЕРБУРГТУҢ СОЛУННАРЫНЫҢ МЕДЭЭЛЕРИНДЕН

Нева хемниҢ эриинде хоорайда албан чурумун езугаар бүрүткеттирген ажыл чоктарның саны ниитизи-биле амгы үеде 41.487 кижи четкен. Ол дугайын «Санкт-Петербургские ведомости» солунда бижээн. Ол ышкаш ажылга кижилерни хаара тудар албан черлери ажылдап болур хостуг 19. 986 чер барын (82 хуузу ажылчын мергежилдер) база айтып турар.

* * *

«Вечерний Петербург» солун Володар аттыг дааранылга каттыжыышкынының дугайын чугаалап турар. Ол чоохта чаа 75 чыл оюн демдеглеп эрттирген. Ол каттыжыышкын эр улустуҢ идик-хевин бүдүрүп үндүрүп турар. Володаржылар боттарының бүдүрүлгезин хоорайда бир-ле дугаар хуужутканнарның баштайгызы болуп турар. Продукциязының шынары-биле барыын таланың фирмалары-биле Петербург рынногунга чижип турар. А оларның бараннарга өртектери даштыкыларныындан куду деннелде.

* * *

Массалыг информация чепсектериниҢ бөлүк ажылдакчыларынга камгаладылга бижиктерин Журналистер бажыңынга тывыскан. Ол дугайын «Санкт-Петербургские ведомости» солун дыңнаткан.

* * *

Хоорайның мырынай-ла төвүнде Орду шөлүнге эзирик чолаачы постуга турган ийи шагдааны таварткан. Түннелинде бирээзи олла черинге амы-тынындан чарылган, а өскези — эмнелгеде. Кем-херек үүлгедикчизи чаштынарын орадашкан, ынчалзажок дораан-на туттуруп алган. Ол дугайын хоорайның бүгү солуннары дыңнаткылаан.

(РосИТА—СЧТА).

ХҮНДҮЛҮГ ЛЕГИОННУҢ КОМАНДОРУ

Россияның сураглыг кинорежиссеру болгаш актеру Никита Михалков Франциянның дээди шаңналы болур Хүндүлүг легионнуң командору болган.

Ук орденни шериг-даа, хамааты-даа талазы-биле ачыхавыяазы дээш тыпсыр қылдыр Наполеон Бонопарт 1802 чылда үндезилеп тургускан. Кинематографияның мастериниҢ делегей культуразынга салыышкыны дээш ону тывыскан. Ийи чыл бурунгаар Хүндүлүг легионнуҢ ийиги чергезинге ол төлептиг болган. Ам МихалковтуҢ чогаадыкчы талантызын ооҢ бирги чергези-биле демдеглээни ол. Изумруд кылагар даштарлыг алдын сылдысты тывыспышаан, ооҢ демлээ кылдыр кожааны мойнунга кедирип берген.

«Бо орденни чүгле бодумга хамаарыштырбайн тур мен. Мен бо шаңналды бистиҢ национал кинематографиянга хамаарыштырып тур мен. Ниитизи-биле чугаалаарга, бистиҢ национал кинематографиявыс аңаа төлептиг болганы ол-дур. Бо орден ооҢ эрткен оруунга чүгле үнелел эвес, а келир үеде ооҢ катап тургустунарынга идиг бериишкин болур дээрзинге бүзүрээр мен» — деп, Никита Михалков РосИТА-СЧТА-ның корреспондентизинге чугаалаан.

«Европаны ең эки илередип көргүзери» деп делегей фестивалы Франциянга эртип турда, ук шаңналды тыпсырының езулалынга ооҢ чугаазының утказы база ындыг болган. Ол байырлыг езулалдың соонда, дораан-на Москваже элээн каш хонук аъттанып-кан. Оон испан хоорай Вальядолидке чылдыҢ-на эрттирер фестивальче чорупкан. Көрүлденнің конкурс программазында ооҢ «Анна 6-дан 18 харга чедир» деп чаа фильмин киргген. Фестивальды хаан турда, Испанияга МихалковтуҢ уранчечен сөөлгү фильми болур «Хүндеп шагзыраанныны» көргүскен.

Делегей кинозунуҢ классиги Микеланджело Антониони ооҢ авторунга мынча деп бижээн: «Сээн киноң кайгамчыктыг-дыр».

Ольга СВИСТУНОВА.
РосИТА-СЧТА-ның тайылбырлакчызы.

Төрүттүнгеп хүнүңер-биле!

Бежен харлаан хүнү-биле
Ававыска байыр тудуп,
Аас-кежик, өөрүшкүнү
Алгап-йөрээп ырлап тур бис!
Шаптараазын, шаптыктарга
Ундаравайн, хей-аът кирип,
Узун назын назылаарын
Уруглары күзеп тур бис!

Бистиң эргим ынак ававыс **Ымыжаан Сүүр-ооловна МОНГУШ** ноябрь 25-те 50 харлаар. Ол бистериң, 4 уругпуң авазы. Ававыс үр чылдарның дургузунда «Сүт-Хөл» совхозка ажылдап келгеп болгаш ам-даа бухгалтерлеп ажылдап чоруур.

Ававыстың бежен харлаанын таварыштыр үректиң ханыызындан изиг байырны чедирбишаан, өөрүшкү-маңнайлыг, соруккур болгаш үре-түңнелдиг ажылдаарын күзедивис.

Өөнүң ээзи Дончуд-оол Нимажапович, уруглары Намчат, Марат, Чечек, Орлан.

Бижикчивистиң ийи материалы

ТУС ЧЕР ЭРГЕ-ЧАГЫРГАЛАРЫ: ЧАА ЕЗУ-БИЛЕ

САДЫГЛАП ӨӨРЕНИР

Сүт-Хөл кожуун чагыргазының даргазы Алдын-оол Кенденович Ондардан кожуунун ажыл-агыйлары рынокту экономикаже шилчиир талазы-биле кандыг боттуг хемчеглер ап турарын номчукчуларга сонуургадырын дилээн мен.

— Кожуун чагыргазы Кызылдың «Саян» универмагының бир өрээлинде садыг ажыдып алган. Маңаа садар продукцияны кожуунуң совхозтары тускай график езугаар чедирип турарлар. Бир неделяда ийи совхоз садар продукциязын баш удур белеткеп алгаш, Кызылга машиназы-биле чедирип, ында садыгжыга хүлээдип бээрлер. Дараазында неделяда база ийи совхоз улай садар бараанын чедирер.

Бо садыгга инек, сарлык, ирт, серге, аът эъдин эккелгеш, ону чонга садып тур бис. Чон оларны дыка алыр-дыр. Сүт-Хөлден балыкташ, бир килограмм балыкты 7 мун рубль акшага садарывыска. орус чон былаажып алыр болду. Оон ынай өл аржы, быжкан далган эккээривиске бир шак безин четпейн барды. Соктаан чиге-тараа, өреме, саржагны база садып тур бис. «Алдан-Маадыр» совхоз эът аймаа саткаш, 4 миллион рубль акшаны ап, ховуда ажылдап турар механизаторларының шалыңынга берген. Туда акша биске кончуг чугула хереглеттинип турар. Хөй туда акшаны коммерсантылар Саян артындан бараан садып кааптарлар-дыр. Ынчангаш кожуун иштинге акша дедир эгиттинип келбес. Кызылга садыглар ажыдар ужурга таварыштывыс. Бүдүрген продукциявысты ол садыгларывыска садып-саргаш, оон акцалап ап турарывыс бо. Садыг-саарылганы хөгжүдүп, ону сайзырадырын рынок экономиказы боду-ла негеп келген. Бо ажылга кожуун чагыргазы дорт киржип, ажыл-агыйларның, бүдүрүлге черлериниң удуртукчуларын садыг-саарылга чорударынга өөредир ужурлуг. Чүгле ынчан амыдырап болур бис. Көдээ черлерде суму чагыргалары садыг-саарылга ажылын холга ап, башкарар болза эки. Олардан ынчаар кылырын негээр-даа бис—деп, ол чугаазын доосту.

КАДР АЙТЫРЫЫ: ШИЛИИР, АЖЫЛГА ТУРГУЗАР

КОНТРАКТ-БИЛЕ АЖЫЛДААР

Сүт-Хөл кожуунун төп эмнелгези Тывада хоочун эмнелгелериниң бирээзинге хамааржыр. Эмнелгениң турар кол баазазы дыка эргижирээн. Колдуунда 40—50 чылдарда туткан бажыңнарда турар.

Бо байдалды кожуун чагыргазы өөренип көргеш, шериг комиссариадының болгаш АҚМК-ның ийи къат бажыңын кижи эмнелгезинге быжыглап берген. Шериг комиссариадын өске черде ажыллаар кабинеттер-биле хандырган. Чазын, күзүн шеригге келдирткен ооллардың шериг шинчилезин эрттирерде эптиг апарган. Делгем, чырык кабинеттерге ажылдаар эмчилерге база таарымчалыг байдал тургустунган.

Төп эмнелгени эмчи кадрлары-биле четчелээр ажылды база кылып турар. Штат езугаар дээди эртемниг 27 эмчилер бо кожуун эмнелгезинге ажыллаар ужурлуг. Бо хүннерде мында чүгле дээди эртемниг 4 эмчи ажылдакчылары бар. ТР-ниң Президентизиниң 90 миллион рубль акшаны кожуун чагыргазы дилеп алган. Ол акша-биле дээди эртемниг эмчи кадрларын контракт езугаар Сүг-Аксынче ажылдадыры-биле чалап ап эгелээн. Амгы үеде маңаа ажылдаары-биле дөрт эмчи чөпшээрелип берген. Оларның бирээзин Чалаанадан алыр болган. Ол дээди эртемниг аныяк хирург эмчи. Контракт-биле ажылдаан эмчилерге Кызылга 2—3 өрээлдиг, чаагайжыды кылдынган бажыңнарны садып бээри керээде көрдүнген. Сүг-Аксынга чурттаар бажыңны база бээр. Чүгле мынчаар ажылдап турган, кадрлар-биле хандыртының болурун амыдырал көргүскен.

Чөөн-Хемчик, Өвүр кожууннарның чагырга черлери, төп кижи эмнелгелериниң кол эмчилери сүт-хөлчүлерден үлегер адза эки.

Каадыр-оол ТУВАК.

·СПОРТ·СПОРТ·СПОРТ·

ИТАЛЬЯННАР УТТУРУПКАН

РИМ. Ноябрь 21. (ИТАР—ТАСС—СПОРТ). Россияның профессионал футбол лигазының чоокта чаа тургустунган шилиндек командазы бодунуң төөгүзүнде бир дугаар маргылдаага киришкен. Салернога (Италия) болган оюнга ол итальяннарның профессионалдарының шилиндек командазынга 1:3 (0:1) санга уттурган. Санкт-Петербургтың «Смена-Сатурн» клувундан Денис Зубко бир санны киргген.

Москва «Локомотивиниң» тренери Юрий Сёмин тренерлээн ПФЛ командазы аныяк. Оон составында 21 хардан өрү назылыг спортчу чок.

КАШ-ЛА МИНУТАДА ИЙИ РЕКОРД

АНКАРА. Ноябрь 21. 64 кг категорияга чедир хол бажынга аар шой көдүрер талазы-биле делегей рекордун делегейниң бирги черн дээш Стамбулда болуп эртип турар маргылдаа үезинде каш-ла минутада ийи удаа чаарткан. Баштай грек Валернос Леонидис 146,5 кг көдүрген. А оон соонда олимпий чемпиону Наим Сулейманоглу (Турция) ол санны 147,5 кг чедиргген.

Сөөлгү чылдарда улусчу театрлар чоннуң күзенчиг аалчылары болу берген. Кажан Тыва АССР турда улусчу театрлар Тыванын Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының артистерин өттүнүп, «Хайыраан бот», «Самбажык» дээш-ле, хөй-ле эрги шиилерни ойнап турган болгай. Ындыг шиилерни баштай Эрги-Барлыктың улусчу театры эгелээн турган.

Амгы үеде улусчу театрларның чогаадыкчы ёзу-биле ойнап эгелээни өөрүнчүг. Зоналар аайы-биле көрүлделерни эрттиргениниң соонда, беш улусчу театр түңнел көрүлдеже үнген. Ийи дыштаныр хүнде бистер, көрүкчүлер, оларны көөр аас-кежиктиг болдувус.

Бир-ле дугаарында Чадааананың уруглар театрының бот-тывынгыр артистери К.-Э. Кудажының «Алдын кушкаш» деп тоолчургу шиизин көргүскен. Баштай шиипиң бодун номчуурга. Алдын кушкаш арга иштинде ужуп чоруп турар болгаш, ында уязында чурттап турар. Ашак ыяштап чораан таваржыр. Бо дугайында К.-Э. Кудажы шии төнгениниң соонда меңээ база чугаалап турду. Тоолчургу шиини Валентина Монгуш режиссерлаан. Ол ону кончуг тывынгыр кылдыр тургускан. Шиинің кылдыныгларында артык чүве чок. Кежегени хаап, ажыдып-даа турбаан. Бүгү кылдыныглар чаңгыс черге бооп турган. Алдын кушкаштың чурттап турар уязы аал коданындан ырак эвес. Сценада кожа тургузуп каан. Алдын кушкаш уязындан ужуп үңүп келгеш, ашак-биле чугаалашкаш, дедир уязынче кирерде, ону балет ойнакчылары үдеп каар. Режиссер ону кончуг тывынгыр эки чогаадып кылган деп билдим.

Тоолчургу шиниң кол утказы амгы үениң аныяктарына болгаш улуг-даа улустарына өөредиглиг болур ужурлуг. Бот-тывынгыр артистериң ойнап турары профессионал артистерден дудак чок чорду. Оларның дыл-домаа тода дыңналыр. Үннери өткүт, чарт. Келдирлээр чүве чок.

Алды харлыг Аяспырак-пайның ролюн Марьяна Кара-Сал кончуг эки ойнааш, барган. Шала кырынга барып дүшкеш безин тепкилени бээри, ылап-ла чаш уруглар олчаан. Кажан байый бергеш, «Алдын, алдын, алдын!» дээш, барып дүшкеш, тырта бээри безин хоптак мөзү-шынарны чиге илередир. Көрүкчүлерниң сагыш-сеткилинге дыка-ла таарышты. Ынчангаш ол көрүлде сөөлүнде тускай шаңналды алган болгай.

Чөөн-хемчикчилерниң соон дарый Туранның улусчу театрының бот-тывынгыр артистери Л. Устиновтуң «Недотрога» — «Дээш болбас» деп тоолчургу шиизин ойнап күүсеткеннер. Хаанның ролюн Чечек Серенова, шериг оолдуң ролюн Эрес Ондар эки ойнадылар. Чечектериң ролюн ийи школачы уруг ойнаан. Оларга ам-даа артисчи ёзу-биле ойнаары күзенчиг. Мөгүдээштиң, сөстерни соора адагылай бээр чорду. Шала кырынга дискек караанга үр олурарга база шылапчыг-даа болган боон чадавас.

Туранчылар өске шии шилип алган болза, оон-даа артық ойнап болурупуң аргазы бар чорду.

Ол хүн каа-хемчилер ойнаар турган. Агаар-бойдустуң байдалының баксырааны-биле кээп шыдавайн барганнар. Оларның ойнаарын жюри кежигүннери дараазында хүнче көжүргеннер.

Эртенинде көрүкчүлер баштайгы хүнге көөрде элээн хөй болган. Ийиги хүнде көрүлдени Эрзин кожуунуң Мөрен көдээ Культура бажыңының бот-тывынгыр артистери эгелээн. Олар Шаңгыр-оол Суваңның чогаалындан «Чагаа» деп шиижиткен үзүндүнү чонга бараалгаткан. Ону библиотекарь Санчытмаа Бичелдей тургускан.

Мөренчилериниң ойнаанын эки деп көрдүм. Эмнелгениң өрээлдерин безин чырыдар талазы-биле таарыштыр кылып алган. Бо шии каттырынчыг эвес. Кижиниң сагыш-сеткилин дүвүреди бээр. Көрүкчү кижини муңгарадыр. Төрүп алган төлүнден адаже оспаксыраш, эмнелгеге каапкаш, дезе бээр. Ийи буду шимчевес инвалид оол төрүттүнген болур.

Ер кижи кадыг-быжыг болур боор деп бодааш, эмчи аданы келдирткеш, эп-чөвү-биле чугаалап, эмнедир талазы-биле сүмелеп-даа турган. Доң баарлыг ада оолду адырындан шуут ойталаап. Ынчангаш кадайынче чагаа бижээн. Ол чагааны кадайы номчааш, оглун каггаш, эмнелгеден дезипкеп. Ынчангаш «Чагаа» деп шииниң «төрүттүнүп» келгениниң чылдагааны ында.

Инвалид оолдуң ролюн аныяк башкы Амзор Дамдын дыка-ла эки ойнады. Көрүкчү кижиге дыка-ла кээргенчиг кылдыр көстүр болду. Ынчангаш бо таварылгада зал шыңшып олурган. Каттырынчыг шиилер соонда көрүкчүлериниң оду өшкеп. Амгы үениң амыдыралчы шиизи болчук. Төрээн ажытөлүп каапкаш баар иелерни бистің аравыста чок деп болбас. Барып-барып инвалид кижини кым азыраар боор дээн хөөн аныяктарга «төрүттүнүп» келгени ол.

Шиини ойнап турган үезинде журналистиң ролю чедимче чок ойнаттынган. Мен бодум журналист кижи болгаш, дораан-на кандай ойнап турарын эскердим. Ёзулуг журналист кижи бодунуң салган сорулгазын чедип алыры-биле бар турган бүгү арганларны ажыглаар. Бир эвес шиига чедимче чок домактар бижиттингеп турган болза, режиссер аңаа немелде сөстерни киирип, бодунуң чогаадыкчы чоруун көргүскени дээре турган.

Сарыг-сепчилер Л. Петрушевскаяның «Проходите на кухню» — «Чемнеп өрээлче эртиңер» деп шиизин чараш ойнааш барганнар. Ону А. Вершинина тургускан. Рольдарны Зинаида Любченко биле Надежда Ивлева кошчуг эки ойнааннар. Ёзулуг амыдыралчы байдалды көргүскен. Театрның шалазының кырын безин суг-биле чуп турганын көрүкчүлер магадан олурганнар. Соодукчуның иштинден аъш-чем болгаш янзы-бүрү арага-дарызын уштуп салып, чемнеп турары дээрге-ле, ёзулуг амыдыралды көргүскени болур деп билдим. Ол шиини үүгле ийи кижи ойнаар кылдыр тургускан.

Сүт-Хөл кожуунуң Бора-Тайгада улусчу театрның бот-тывынгыр артистери Клара Сагдының «Аржаалайның бууразашкыны» деп шиидири-биле ойнакчыларны зин чедимчелиг ойнаан. Шиирының аажы-чаңын ол-ла хевээр көргүскен. Ачазы эттээр дээш, дап бээрге безин каңзы сандай азыынче сыңны бээри безин сөс чокка-ла уругуңуң мөзү-шынарын тода илередип, көрүкчүлерни магадатты.

Шииде ревизор-хынакчы бодунуң ролюн шоолуг эвес ойнаан. Оон үну оожум, бодун сценага таарыштыр тудуп шыдавас, ойнап турары каңдай болду. Хынакчы кижи дидим, чоргаар, фактураларны хынап, складтарны ажыттырыш, чедер-четпес барааннарны көргүзер ужурлуг турган. Режиссернуң бир чедимче чок үүлү ында болган.

Ойнакчыларның дүргеп, кашпагайын кайган олурдум. Чай чок кадында идик-хептерин солуй кедиптер болду. Эр-даа, хереэжен-даа артистер бо талазы-биле шалыпкып чоруун көргүстүлер.

Ёзулуг профессионал артисчи чорукту Мария Долааановнаның ролюн күүсеткен Анчымаа Ооржак, Аржаан Аржааановичиниң ролюнда Алексей Ооржак олар көргүскеннер. Ырыктааштыг үнүп кээп, халадын куржаңып турарын көргеш, кижи ылап-ла бодунуң бажыңында чүве-дир деп бодай бээр. Удуп чыткан Машаның мөгү деп тура халааш, иштики идик-хеви-биле үне маңнап кээри безин көрүкчүлерни каттырткан. Ол ёзулуг амыдыралчы байдалды көргүскен.

Шиниң чурук каасталгазын Мөңгүн-оол Далай-оол шыпарлыг кылган. Чураан акшалар кара олчаан болган. Оон кылган ажылдарын жюри эки деп көргеш, шаңналды тывысканы өөрүнчүг болду.

Бо шиилерни көрүп олургаш, амгы үениң негелдеринге дүүштүр ажылдарны режиссерларның тургусканы эки-дир деп билдим. Бо келген улусчу театрлар боттарының шиилери-биле кожуун, суурларны кезип, тайылбыр ажылдарын чорудар болза өөредиглиг күүлдер хөй-дүр деп түңнээр чордум.

Жюри кежигүннери ийи хүннүң ажылын түңнээн. Олар түңнеп, чугаалажып турар араазында, көрүкчүлер база түңнеп турдувус. Херек кырында көрүкчүлериниң бодалы-биле жюри кежигүнериниң сагыш-сеткили дөмей болган.

Бирги черни бора-тайгажылар алгаш, хевис-биле шаңнатты. Ийиги черге чаданажылар төлептиг болган. Оларга шала хевизин тудусту. Үшкү черни сарыг-сепчилер алгаш, баянны колдуктапты. Тускай шаңналдарны база тывыскылаан.

Ынчалза-даа меңээ бир чүве кончуг хомуданчыг болган. Коллектив бүрүзүнде рольдарны эки күүсеткен бот-тывынгыр артистер хөй болгай. Мөренчилерден чаңгыс-даа кижиге шаңнал бербээнин кайгадым. Оларның тургузуп алган шиизи каттырынчыг эвес, мөңгаранчыг, амыдыралчы, кижиниң сагыш-сеткилин дүвүредир болчук. Жюри кежигүннериниң ону үнелевээни хомуданчыг.

Мындыг таварылгада жюри кежигүннеринге бодамчалыг болуру күзенчиг.

Каттырынчыг, хөглүг шиилерни көөру көрүкчүлергедаа, жюри кежигүннерингедаа чиик болбайн канчаар. Ынчалза-даа амыдырал, чүгле хөглүг, каттырынчыг чүүлдерден тургустунмаапна болгай. Мөренчилериниң көдүрүп келгени ышкаш аарышкылыг айтырыгларны тургузуп турар шиилерни ойнаары аар болбайн канчаар. А ындыг артистериниң оюнун улуг эртемниг болгаш эрге-дужаалдыг жюри кежигүннери бо көрүлдеде ышкаш үнелевес чүве болза, ындыг темалардан боттывынгыр артистериниң чүрээ өлүп, чиик оруктар, хөглүг темалар сүреринче албадай бербес ирги бе?

Бодум Сүт-Хөл-даа чурттуг болзумза, бора-тайгажыларга болушпаан мен. Харын-даа четпес чүүлдерин үстүнде база киирип кагдым. Мөренчилериниң аразында эмчи сестразының болгаш инвалид оолдуң рольдарын эки ойнап турган деп чүвени көрүкчүлер эскергенин билдим. Оларга шаңнал тывыспаска дыка-ла эпчок болду. Бодум хуумда хомудап артым.

Моон соңгаар коллектив бүрүзүнүң эки дээп ойнакчыларын хомудатпазын жюри кежигүннериниң дилээр кижи-дир мен.

Бора-тайгажыларга деткимче кылдыр Клара Сагды коллективтиң бодунга 100 мун рубльди сунган. А турган режиссерга дааранан тыва тонну кедиргеш, таакпы хавын азыңдырып бергенин көрүкчүлер адыш часкаашкыпнары-биле уткаан.

Моон соңгаар улусчу театрларга деткикчилер турар болза, кончуг-ла эки болур боор деп билдим.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

Көрүкчүнүң бодалы

ХОМУДАП АРТЫМ

Чиик оруктар, хөглүг темалар сүреринче албадай бербес ирги бе?

МЯЧИЛИГ ХОККЕЙ: түңнелдиг старт

Ноябрь 20-де эрткен баштайгы маргылдаалар мячилиг хоккей талазы-биле Россияның үшкү чемпионадының онзагай түңнелдерлиг болганын көргүскен. Он оюнга 97 мячини киирген. Бирги чер дээш дидим демиселдиң «кызыл-сарыг фейерверигинге» санны Иркутск чурттуг Евгений Гришин ажыткан. Ынчан оон командазы Кемеровонуң «Кузбазынга» удур ойнап турган.

«Орус хоккейниң» аарыкчылары киир шаптыныган мяч санын оон-даа хөйну көрүп болур турганнар. Ынчалза-даа шиитпирлеттинмейн барган сан-хөө айтырыының уржуундан «Красная заря» (Санкт-Петербург) биле «Восток» (Арсеньев) клубтар маргылдаага киржип шыдавайн барган. Ындыгларга «Вымпел» (Калининград) база каттыжа берген. «Вымпел» дээрге чурттуң бирги чери дээш болуп эртип турган дөртен алды маргылдааның үжен үжүнге киришкен. Ам барыын, чөөн бөлүктерге 11-11 клубтар ойнаар. Олардан дөрт-дөрт тиилекчи келир чылдың февраль төнчүзүнде «Плей-ОФФ» система талазы-биле медаль дээш маргыжарын уламчылаар.

Бирги ээлчег мынчаар эрткен:

ЧӨӨН БӨЛҮК

«Сибскана» (Иркутск) — «Кузбасс» (Кемерово) —7:3 (4:1). Евгений Гришин бо оюнга дөрт мячини киирген. Аалчылардан Сергей Бессонов шылгаран, үшту киирген.

«Евразия-спорт» (Первоуральск) — СКА (Хабаровск) — 6:1 (3:1). Тиилекчилерден үш сан Александр Вагановтуу.

«Сибсельмаш - Металлург» (Новосибирск) — СКА — «Зенит» (Екатеринбург) — 1:1 (0:1). Бо оюнга эң куду деннелдиң болу бергенин мынчаар тайылбырлап болур: эрткен чемпионаттың мөңгүн болгаш алдын шаңналдыглары ужуражып келген.

«Саяны» (Абакан) — «Маяк»—АО «Баз» (Краснотурьинск) — 4:3 (2:2).

«Енисей» (Красноярск) — «Шахтер» (Ленинск-Кузнецк) — 12:1 (3:0). Бо маргылдаага киржип тура, Владимир Савин биле Иван Максимов шылгаран, үш-үш санны киргеннер.

БАРЫЫН БӨЛҮК

«Водник» (Архангельск) — «Динамо» (Москва) — 8:3 (3:2).

«Родина» (Киров) — «Локомотив» (Оренбург) — 8:3 (3:3). Тиилекчилериниң үш санын Сергей Обухов киирген.

«Строитель» (Сыктывкар) — «Гермес» (Димитровград) — 9:3 (1:0).

«Арктик-Сервис» (Мурманск) — «Старт» (Нижний Новгород) — 4:11 (1:5). Вадим Морозов беш санны киирип, чемпионаттың шылгарангайларының даңзызында киргеп.

«Североникель» (Мончегорск) — «Зоркий» (Красногорск) — 7:2 (4:0).

Маргылдааның ийиги ээлчээ ноябрь 23-те болган.

Владимир ПИМЕНОВ, Павел СЕРГЕЕВ, РосИТАСЧТА-СПОРТ-туң корреспондентилери.

Юрий Седенбалович ДОРЖУ

Тываның хоочун башкыларының, иштики херектер органнарының хоочуннарының бирээзи Юрий Седенбалович Доржу 69 харже кирип чораан хенертен мөчээн. Ол амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир ажылдаан.

Юрий Седенбалович 1926 чылдың ноябрь 16-да Бии-Хем кожуунунуң Суглуг-Хемге арат өг-бүлеге төрүттүнген. Кара чажындан ада-иезинге дузалажып чораан, элээн улгады бергеш, школага өөренип кирген. Ол Туранның долу эвес ортумак школазының баштайгы доозукчуларының бирээзи.

Чеди классты дооскаш, Таңды кожуунуң Дүрген школазынга эге класстар башкылай берген. Каш чыл башкылааш, Кызылдың башкы институдунга өөренип кирген. Ону дооскаш база-ла башкы ажылын уламчылаан. 1960 чылда РСФСР-ниң дээди школаларының болгаш эртем албан черлериниң чырыдышкып ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң харыысалгалыг секретарынга соңгуткан.

Бодунга негелделиг, бедик сагылга-чурумнуг апыяк специалист удатпаанда иштики херектер органнарының харыысалгалыг ажылынче деп-шиттирген. Пенсиялагыже чедир аңаа ажылдаан. Милицияның майору Юрий Седенбалович Доржу Тываның чонунуң ортузунга эрге-хоойлуну пропагандалаарынга, корум-чурумну быжыглаарынга төлептиг үлүүн киирген. Ол хөй медальдың эдилекчизи, оларның аразында «ССРЭ-ниң Иштики херектер яамызынга тергиин эки албан эрттиргени дээш» деп медальдың үш чергелери-биле шаңнаткан.

Юрий Седенбалович өг-бүленің төлептиг ээзи, үш уругнуң буянныг адазы чораан. Оларны кижизидер, өөредир, ажы-төлүн азыражыр дээш, ол улуг үлүүн киирген ада болгаш кырган-ачазы.

Төлептиг мөзү-шынарлыг, эш-өөрзүрек, биче сеткилдиг Юрий Седенбалович Доржунуң чырыткылыг тураскаалы бистің үректеривиске кезээде артар.

Болук эштери.

ЧАРЛААЛДАР

«Вест Холдинг» деп каттышкан бүдүрүлге чери хамаатылардан болгаш юридиктиг эргелиг албан черлеринден, бүдүрүлгелерден, **киш болгаш диин кежин** садып ап турар. Бир киш кежинге 100 (үүс) мун чедир рубльди, бир диин кежинге —1500 (бир мун беш үүс) рубль чедир төлээр. **Кеш аймаанын өртээ оон шынарындан хамааржыр.**

Ол бүдүрүлге черинің адрези: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, **бажың № 49, садыг төвү. Телефону 2-48-65.**

Тыва Республиканың федералдыг почта харылзаазының эргелели Кызыл хоорайда складтан дараазында барааннарны садып алырын сүмелеп турар:

— бүгү хевирлериниң УАЗ автомобильдери;
— УАЗ автомашиналарның артык кезектери;
— «Оливети» деп хоолгалаар аппараттар: СОР А—8515 формат АЗ, СОР А—8006 формат А4, касса аппараттары, телефакстар, 12 разрядтыг калькуляторлар, «Оливети» деп чарыгдал материалдары;
— Риганың трикотажы: херээжен улустуң кышкы тоннары, бичии уругларның кышкы тоннары;
— Новосибирск хоорайга бүдүрген 17 хевириниң конфеталары болгаш аъш-чемниң өске-даа барааннары.

Тайылбыр: Тыва Республиканың федералдыг почта харылзаазының эргелел черинге азы оон «Тройка» деп магазининге сонуургалдыг кижилерниң келирин сүмелеп турар.

Адрези: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, бажың № 53, **телефоннары: 3-06-10, 3-47-71, 2-13-84, 3-36-83.**

ТЕС-ХЕМ КОЖУУНДАН КЫЗЫЛДА, РЕСПУБЛИКАДАН ДАШКААР ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИНДЕ ӨӨРЕНИП ТУРАРЛАРГА

материалдыг, моральдыг дуза чедирерин чугула деп көргеш, кожуун чагыргазының харыысалгалыг ажылдакчылары, сумулар чагыргаларының даргалары **ноябрь 26-да 10-дан 13 шакка чедир** Тываның күрүне филармониязынга олар-биле ужуражыышкынны эрттирерин дыннадып тур.

Чаңгыс чер чурттуг студентилеривисти, сургуулдарывысты ужуражыышкынче чалап тур бис.

Тес-Хем кожуун чагыргазы.

КИНО

НОЯБРЬ 24-те

«НАЙЫРАЛ»: «Кикс» (Россия) 10.00, 12.00, 14.00, 18.00 шактарда. **Видеозалга: «Дайынчы»** 9.30, 13.30, 17.30 шактарда. **«Караңгылаашкын»** 11.30, 15.30 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Өлүмнүг чепсек-3» 12.00, 17.10 шактарда. А. М. Горький **«Дүвүнде»** — тускай сеанс (2 сериялыг) 14.20 шакта.

«ВОСТОК»: «Эрестиг кыстар» (Кыдат) 13.00, 15.00, 17.00 шактарда.

«ҚАА-ХЕМ»: «Кара моортай» масканын адаа-биле» (Россия) 13.30, 15.20, 17.10 шактарда.

Россия Федерациязының Тыва республика контрразведка албанының эргелели ук эргелелдиң ажылдакчызы Чадамба Людмила Юрьевнаның ачазы

Юрий Седенбалович ДОРЖУНУҢ

мөчээни-биле холбаштыр ооң төрелдеринге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Сүт-Хөл кожуун чагыргазы, кожуунуң социал-камгалал килдизи, Алдан-Маадыр суму чагыргазы болгаш «Алдан-Маадыр» совхозтуң дирекциязы, күш-ажылдың хоочуну

Шалдыг Сыгдыйович ДОНГАКТЫҢ

хенертен мөчээнин дыңнатпышаан, ооң дөргүл-төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Чеди-Хөл кожуунуң пенсионерлер ниитилели күш-ажылдың хоочуну, пенсионер

Даңзы-Белек Бопай-оолович КУУЛАРНЫҢ

чуртталгазының 67-ги чылында үр аараанының боонда мөчээнин дыңнатпышаан, ооң уругларына, чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 667000 АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505

Тургузукчулары. ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДӘЭДИ ХУРАЛЫ ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУҢ КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң орулакчызы), А. Б. Монгуш, М. Д. Оюн (харыысалгалыг секретарь), М. М. Саая (кол редакторнуң орулакчызы), Н. С. Эргеп.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээн алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң орулакчылары — 3-33-91; 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; орулакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; улетпүр — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый — 3-41-16; культура өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15; медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57 очулга — 3-34-39; 3-34-93; чагаа — 3-39-03, корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солуу келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия 3-37-11.

Солуу Россия Федерациязының Парлалга болгаш медээлер министерствозунуң чанында парлалганың, медээлерниң хостуг чоруун камгалаар галазы-биле Тывада хайгаарал черинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттингеп дугаары — Т-00007

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган фактылары, саннары болгаш өске-даа дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация галазы-биле Куруг комитединиң типографиязы: Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Солуу неделяда 5 катап үнер. Хемчээлі 2 парлалга амазы. Тиражы—14596. Индекс 54240. Чагыг № 35—245.